

RASKINUTI LANAC ISKLJUČENOSTI

ROMSKA DECA U JUGOISTOČNOJ EVROPI

Za svako dete
Zdravlje, obrazovanje, jednakost, zaštita
UNAPREDIMO ČOVEČANSTVO

unicef

RASKINUTI LANAC ISKLJUČENOSTI

**ROMSKA DECA
U JUGOISTOČNOJ EVROPI**

Zahvalnica

Izradu ovog Izveštaja o socijalnoj isključenosti, koji se naročito bavi romskom decom u Jugoistočnoj Evropi, omogućio je Nacionalni komitet Nemačke za UNICEF. Srdačno im se zahvaljujemo, kao i nemačkom narodu koji je dao donacije neophodne za ovakvu studiju.

Države/entiteti koji su uzeli učešća u ovoj studiji jesu Albanija, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Bivša Jugoslovenska Republika Makedonija, Kosovo, Crna Gora, Srbija i Rumunija. Mnogobrojni vladini i nevladini partneri iz ovih zemalja uložili su svoj trud i znanje, dok su kolege iz kancelarija UNICEF-a koordinisale nacionalne seminare i konsultacije, obezbeđivale podatke te pripremile izveštaj za svaku zemlju pojedinačno. Ovim vrlo obimnim poslom rukovodili su predstavnici kancelarija UNICEF-a Pierre Poupard, Hongwey Gao, Octavian Bivol, Helena Eversole, Carrie Auer i Robert Fuderich, kao i saradnici i konsultanti zaduženi za program: Amela Šaškić, Christina Popivanova, Dijana Velekovska, Nora Šabani, Eugen Crai, Branka Kovačević, Mirlinda Bushati, Momčilo Arlov i Kim Patzwald. Oni su svojim ekspertizama i vrednim sugestijama tokom pojedinih faza pripreme ove studije bili od neizmerne pomoći. Ann-Lis Svensson,

iz Beogradske kancelarije UNICEF-a, odgovorna je za sveukupnu koordinaciju i pripremu Izveštaja; ona je uradila i njegovu konačnu reviziju. Svetlana Marojević koordinirala je ceo proces i pripremu Izveštaja.

Martin Kovats, vodeći konsultant, Mihai Surdu i Nataša Kočić-Rakočević objedinili su bogat materijal i obimne podatke iz najrazličitijih izvora u jednu celinu i izradili su različite verzije teorijske studije. Ovde im se zahvaljujemo na posvećenosti i strpljenju koje su pokazali tokom ovog dugog procesa.

Kolege iz UNICEF-ove regionalne kancelarije za CEE/CIS¹, Shahnaz Kianian-Firouzgar, Marco Segone, Deepa Grover, Philippe Testot-Ferry, Nara Luvsen, Dragoslav Popović i Anna Nordenmark-Severinsson, pružile su nam podršku tokom prve, kritične faze izrade Izveštaja. Posebnu zahvalnost zaslužuje Fabio Sabatini koji nas je savetovao i koji nam je dao smernice za konceptualni okvir i strukturu Izveštaju.

Dragocene komentare dali su nam i Aleksandar Baucal sa Odseka za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, Petra Hoelscher, Leonardo Mennchini i Aleksia Lewnes.

RASKINUTI LANAC ISKLJUČENOSTI

ROMSKA DECA
U JUGOISTOČNOJ EVROPI

Izdavač
UNICEF Srbija

Za izdavača
Ann-Lis Svensson
Direktorka UNICEF-a za Srbiju,
Hrvatsku i Crnu Goru

Lektura
Vlado Đukanović

Dizajn
Konstantin Petrović

Fotografija na koricama
Benno Neeleman

Štampa
Publikum, Beograd

Tiraž: 300

April: 2007

ISBN 987-86-82471-74-5

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

316 . 662 (=214 . 58) (4-12)
364 . 64 / . 65-053 . 2 (=214 . 58) (4-12)
376 . 74-054 . 57-053 . 2 (=214 . 58) (4-12)
316 . 356-053 . 2 (=214.58) (4-12)

RASKINUTI lanac isključenosti : romska deca u Jugoistočnoj Evropi / [pripremila Beogradska kancelarija UNICEF-a] . - Beograd : UNICEF Srbija, 2007 (Beograd : Publikum) . - 84 str. : ilustr. ; 30 cm

Tiraž 300. - Fusnote: str. 70-77. - Bibliografija: str. 79-84.

ISBN 987-86-82471-74-5
1. UNICEF. Beogradska kancelarija
a) Romi - Društveni položaj - Jugoistočna
evropa b) Deca Romi - Zаштита - Jugoistočna
Evropa

COBISS. SR - ID 139535116

Sadržaj

Skraćenice	4
Sažetak izveštaja	5
1. Uvod	9
1.1 Ciljevi Izveštaja	10
1.2 Metodologija	10
1.3 Struktura Izveštaja	11
2. Siromaštvo, socijalna isključenost i populacija Roma u Jugoistočnoj Evropi	12
2.1 Definisanje siromaštva i socijalne isključenosti	12
2.2 Siromaštvo i socijalna isključenost dece	12
2.3 Prava deteta	13
2.4 Populacija i diskriminacija Roma	14
2.4.1 Populacija Roma	14
2.4.2 Diskriminacija Roma	17
3. Društveno okruženje socijalno isključenog deteta	19
3.1 Ekonomska isključenost	19
3.1.1 Materijalno siromaštvo	19
3.1.2 Siromaštvo Roma	20
3.1.3 Deca i siromaštvo	21
3.1.4 Nezaposlenost	23
3.1.5 Nedovoljno mogućnosti za romske žene	25
3.1.6 Socijalna pomoć	25
3.2 Stanovanje i segregacija	27
3.2.1 Romska naselja	27
3.2.2 Uslovi za život	28
3.2.3 Prenaseljenost	30
3.3 Zdravlje	30
3.3.1 Dostupnost zdravstvene zaštite	31
3.4 Obrazovanje	33
3.5 Zaključak	35
4. Dete, rano detinjstvo	36
4.1 Žene i materinstvo	36
4.1.1 Planiranje porodice	37
4.1.2 Prenatalna nega	38
4.1.3 Porodaj	38
4.2 Zvanični identitet	39
4.3 Zdravlje dece i ishrana	40
4.3.1 Zdravlje odojčadi i dece do pet godina	40
4.3.2 Ishrana i roditeljstvo	41
4.4 Nasilje u porodici	41
4.5 Zaključak	43
5. Obrazovanje	44
5.1 Predškolsko obrazovanje	45
5.2 Osnovno obrazovanje	46
5.2.1 Kvalitet obrazovanja	49
5.2.1.1 Segregacija	51
5.2.1.2 Specijalne škole	53
5.2.2 Napuštanje osnovne škole	54
5.3 Obrazovanje posle osnovne škole	54
5.4 Dečiji rad	57
5.5 Zaključak	58
6. Raskinuti lanac isključenosti kroz generacije	59
Preporuke	61
Fusnote	70
Literatura	79

Skraćenice

CBOs	Community Based Organizations – Organizacije u lokalnim zajednicama
COM	Commission of the European Communities – Komisija evropskih zajednica
CRC	Convention of the Rights of the Child – Konvencija o pravima deteta
EC	European Commission – Evropska komisija
ESE	Association for Emancipation, Solidarity and Equity for Women – Asocijacija za emancipaciju, solidarnost i ravnopravnost žena
FAO	Food and Agriculture Organisation – Organizacija za hranu i poljoprivredu Ujedinjenih nacija
FYROM	Former Yugoslav Republic of Macedonia – Bivša Jugoslovenska Republika Makedonija (BJR Makedonija)
GDP	Gross Domestic Product – Nacionalni bruto proizvod
HRBA	Human Rights-based approach – Pristup zasnovan na ljudskim pravima
IDA	International Development Association – Međunarodna asocijacija za razvoj
IMF	International Monetary Fund – Međunarodni monetarni fond
LPA	Local Plan of Action – Lokalni plan akcije
MICS	Multiple Indicator Cluster Survey – Istraživanje višestrukih pokazatelja zdravstvenog stanja i ponašanja žena i dece
MOP	Material Assistance to Families – Materijalna pomoć porodicama
UNHCR	United Nations High Commissioner for Refugees – Visoki komesar za izbeglice Ujedinjenih nacija
NGOs	Non Governmental Organisations – Nevladine organizacije
NPA	National Plan of Action – Nacionalni plan akcije
PRSP	Poverty Reduction Strategy Papers – Strategije za smanjenje siromaštva
RAE	Roma Ashkali Egyptian – Romi, Aškalije i Egipćani
SEE	South East Europe – Jugoistočna Evropa
UNDP	United Nations Development Programme – Program za razvoj Ujedinjenih nacija
UNICEF	United Nations International Children Fund – Dečiji fond Ujedinjenih nacija
WB	World Bank – Svetska banka
WHO	World Health Organisation – Svetska zdravstvena organizacija

Sažetak Izveštaja

Ovaj Izveštaj poziva na hitno i konkretno delovanje u borbi protiv socijalne isključenosti dece u srednje razvijenim zemljama sa srednjim vrednostima nacionalnog bruto proizvoda. U središtu pažnje Izveštaja nalaze se romska deca iz osam država/entiteta Jugoistočne Evrope: Albanija, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Kosovo, BJR Makedonija, Crna Gora, Rumunija i Srbija. Ove srednje razvijene države/entiteti imaju mnoge zajedničke karakteristike i UNICEF sa njima ima program saradnje.

Socijalna isključenost lišava decu detinjstva i sprečava potpun razvoj njihovih potencijala da u značajnoj meri doprinesu ekonomskom i socijalnom razvoju svojih zemalja.

Zasnovan na teorijskoj studiji čiji je sponzor bio Nacionalni komitet Nemačke za UNICEF, Izveštaj naglašava svu ozbiljnost problema i uzroke koji su doveli do isključenosti dece. On ukazuje na najkritičnije probleme čije bi rešavanje, ako se tom poslu pristupi odmah i na odgovarajući način u kratkoročnom, srednjoročnom i dugoročnom periodu, moglo da raskine međugeneracijski lanac siromaštva i socijalne isključenosti i da ga zameni novim procesom razvoja, pružanja mogućnosti i inkluzije.

Problemima Roma posvećeno je više studija i izveštaja na osnovu kojih je Svetska banka inicirala *Dekadu Roma*. Izveštaj koji je pred vama izveden je iz tih studija te njima sledstvenih iskustava; on donosi uvid u probleme dece o kojima se do sada nedovoljno govorilo. Ovo je naročito značajno ako se zna da socijalna isključenost predstavlja *de facto* kršenje prava deteta, a da se međugeneracijski lanac siromaštva i socijalne isključenosti može raskinuti.

Izveštaj nastoji a) da podigne svest o tome u koliko meri deca, naročito romska, trpe usled socijalne isključenosti, b) da identifikuje ključne uzroke socijalne isključenosti te

ograničene sposobnosti pojedinaca i kapacitete institucija odgovornih za to što su deci uskraćena njihova prava i c) da prezentuje sve raspoložive informacije te označi postojeće nedostatke koji se moraju ispraviti kako bi se u budućnosti mogle razviti i primeniti efikasne intervencije.

Najveći problem pri stvaranju ovog Izveštaja predstavljali su podaci, tj. njihova dostupnost i njihov kvalitet. Iznesene statističke podatke treba uzeti kao indikativne, kao podatke koji pokazuju tendencije, a ne kao sasvim precizne podatke, budući da su takve informacije o socijalno isključevoj populaciji vrlo oskudne, u skladu sa samom prirodom socijalne isključenosti. Zvanični statistički podaci u kombinaciji sa podacima iz izveštaja, istraživanja i fokus grupa daju opštu sliku razmera i posledica isključenosti dece.

Postoji nekoliko razloga zbog kojih se stvaraju podregionalni izveštaji, a ne državni. Najpre, situacija u kojoj se Romi nalaze i njihova socijalna isključenost slični su u ovim državama/entitetima, pa otuda više njih može imati koristi od ovakvog jedinstvenog izveštaja. Seminari koji se pripremaju, lekcije koje se na njima uče i iskustvo koje oni donose mogu se razmenjivati. Sam Izveštaj može se upotrebiti kao dokument za diskusiju tokom koje će se popunjavati mnoge od postojećih praznina. Proširenje studije i izveštaja do podregionalnog nivoa omogućilo je, takođe, pristup većoj količini podataka i pregleda, čime je donekle nadomeštena i slaba dostupnost informacija. Ne bi bilo moguće doći do ovih rezultata oslanjajući se samo na postojeće informacije u pojedinim zemljama. Sa druge strane, te podatke je trebalo vrlo oprezno koristiti jer često nije postojalo ništa sa čime bi se oni mogli uporediti.

Glavni deo Izveštaja čini analiza tri dimenzije socijalne isključenosti dece: životno okruženje, rano detinjstvo i obrazovanje. U poglavlju *Društveno*

okruženje socijalno isključenog deteta istražuje se kako isključivanje romske zajednice i romske porodice može uticati na život dece i mogućnosti koje im se ukazuju. Poglavlje *Dete, rano detinjstvo* fokusira se na majku i dete i to u periodu od početka trudnoće do polaska deteta u školu. U poglavlju *Obrazovanje* predstavlja se glavni izazov, ali i velika prilika za socijalno isključeno dete. Obrazovanje je ključ za raskidanje međugeneracijskog lanca isključenosti iz društva i za izlazak iz siromaštva.

U periodu tranzicije na tržišnu ekonomiju veći deo odgovornosti prenosi se na pojedinca i porodicu, što naročito pogađa siromašne – ponajpre siromašnu decu. Proces integracije Evropske Unije još uvek se odvija te su zemlje koje u njemu učestvuju sasvim posvećene ostvarenju *Milenijumskih ciljeva razvoja*. Da bi se ti ciljevi dostigli, između ostalog, pažnja se mora posvetiti i pitanju Roma. *Dekada inkluzije Roma* počela je na inicijativu Svetske banke 2005. godine i njeni osnovni zadaci tiču se zapošljavanja, stanovanja, zdravlja i obrazovanja. Pet zemalja od onih koje su se našle u ovom Izveštaju (Bugarska, BJR Makedonija, Crna Gora, Rumunija i Srbija) uzele su učešća u ovoj desetogodišnjoj aktivnosti.

Procenjeno je da se u ovom regionu nalazi oko 3,7 miliona Roma, odnosno 1,7 milion romske dece (46%). Svetska banka smatra da je populacija Roma skoro pet puta brojnija nego u popisnim podacima. Sama po sebi, ova činjenica već ukazuje na to koliko je ozbiljan nedostatak pouzdanih informacija na koje se trebalo osloniti u ovom izveštaju. Dok je većinska populacija u zemljama o kojima govorimo u opadanju, populacija Roma se ubrzano povećava. U Bugarskoj, BJR Makedoniji, Rumuniji i Srbiji procenat stanovništva mlađeg od 19 godina u proseku se kreće između 22 i 29, dok taj procenat među Romima iznosi 41 do 47. Populacija koja se uvećava takvom progresijom nalazi se u najsiromašnijim i najizolovanijim

slojevima ovih društava, pri čemu su opet deca najugroženija. Porazno je i to što je većina Roma siromašna i što spadaju u najizolovanije ljude Jugoistočne Evrope. Uprkos tome što je mali deo Roma uspeo da se uključi u glavne tokove društava, politika, institucije i pojedinci nisu se promenili; njihovo viđenje Roma i dalje se zasniva na stereotipima i predrasudama.

Životno okruženje dece čine marginalizacija, siromaštvo i izolovanost. Osiromašena domaćinstva i rudimentarnu infrastrukturu još više ugrožava rezidentalna segregacija. Stanovnici sirotinjskih naselja nemaju nikakvu pravnu sigurnost i često nemaju vlasnička prava, pa ne mogu ni da prijave svoja boravišta na stalnoj adresi. Otuda mnogi nemaju ni pristup osnovnim socijalnim službama; oni su praktično „nevidljivi“ i žive na marginama društava koja za njih ne mare. Romima se ne pružaju mogućnosti za obrazovanje kao ostalim članovima društava u kojima žive. Nadalje, time im se uskraćuje i bilo kakvo uključivanje u glavne tokove socijalnog, ekonomskog i političkog života i oni ostaju izloženi eksploataciji, nezaposlenosti, siromaštvu i zlostavljanju. Nepismenost, rano stupanje u brak te ekonomska i socijalna zavisnost romskih žena jesu faktori koji pojačavaju njihovu diskriminisanost, a to im istovremeno onemogućava da donose važne životne odluke koje se tiču njih samih ili njihove dece.

Kada se živi u siromaštvu, gubitak prihoda zbog bolesti postaje ozbiljan problem zato što se ne može očekivati nikakva nadoknada za one koji rade u sivim zonama ekonomije. U ovakvim slučajevima deca su ta koja moraju da preuzmu odgovornost koju bi trebalo da snose vlasti. Kada preuzmu odgovornost odraslih, to se dramatično odražava na njihovo školovanje, život i budućnost. Da bi se romskoj deci pružila šansa, vlada i socijalne službe bi morale da se zalažu za njihovu dobrobit od prvog dana po rođenju.

Informacije do kojih se može doći pružaju jasnu sliku o tome koliko su romska deca siromašna, odbačena i ugrožena usled socijalne isključenosti i postepeno „skrajnuta na same margine društva“.

Siromaštvo i socijalna isključenost pogađaju decu i pre rođenja zbog uslova u kojima žive njihove porodice i majke. Mala težina novorođenčadi (manja od 2500 grama) vrlo je često u vezi sa slabom uhranjenosti trudnica. Najveći broj Roma u Jugoistočnoj Evropi (53%) izjavljuje da su gladni svakog meseca u poređenju sa 9% neromske populacije. Zato skoro dva puta više romske novorođenčadi ima malu težinu na rođenju u odnosu na nacionalni prosek.

Ovaj nedostatak se povećava sa godinama. Pothranjenost je posledica loše ishrane, na koju ukazuje mala telesna težina u odnosu na visinu. Merenja vršena kod dece uzrasta 0 do 5 godina pokazala su da su, u poređenju sa nacionalnim prosekom u Srbiji, romska deca šest puta češće pothranjena, dok je u BJR Makedoniji taj broj tri puta veći.

Kada romska deca stignu do školskog uzrasta, efekti nedostataka koje su imala od samog rođenja postaju sasvim vidljivi. Relativno visok procenat romske dece započne školovanje. Nažalost, sasvim mali broj njih je u stanju da završi makar osnovnu školu. Pregled istraživanja višestrukih pokazatelja stanja (*MICS – Istraživanje višestrukih pokazatelja zdravstvenog stanja i ponašanja žena i dece*) u BJR Makedoniji pokazuje da samo 45% romske dece od 63% onih koji ga započnu, uspeva i da završi osnovnu školu. U Srbiji tek 13% njih dobije svedočanstvo o završenoj osnovnoj školi. Nadalje, podaci pokazuju da se nedostaci koje romska deca imaju u školskom uzrastu kasnije višestruko umnožavaju što rezultuje i daleko slabijim šansama za srednje ili više

obrazovanje naspram onih koje imaju neromska deca. Najveći broj ove dece postaće nekvalifikovana radna snaga baš kao što su to i njihovi roditelji, iako će im vremenom radne sposobnosti sve više trebati.

Predškolsko vaspitanje može značajno pomoći deci iz porodica i zajednica koje su tradicionalno lišene obrazovanja kao i onima koji govore jezikom manjine ili zbog svojevrstnih domaćih okolnosti nisu imali odgovarajuću razvojnu stimulaciju u porodici. To, takođe, može biti odlična prilika za međusobno upoznavanje romske i neromske dece te roditelja, kako bi svi naučili da razumeju i uvažavaju različitost kultura.

Povećano učešće romske dece u kvalitetnom predškolskom vaspitanju te obezbeđenje uslova koji će ih efikasno pripremiti za osnovno obrazovanje zahtevaju preduzimanje urgentne akcije. Ambiciozan cilj, kao što je cilj da se 80% Roma i najsiromašnije dece obuhvati predškolskim vaspitanjem u narednih 3 do 5 godina, nije nedostižan, a imao bi neverovatan uticaj na uključivanje u obrazovni sistem. Ovo bi trebalo da bude jedan od ključnih elemenata urgentne strategije koja bi, uz kratkoročne, srednjoročne i dugoročne intervencije, omogućila potpuni obuhvat sve dece.

Kada deca stignu do školskog uzrasta, ona se nađu na raskršnici: mogu da nastave prema permanentnom siromaštvu i isključenosti ili, uz pravu i pravovremenu pomoć i podršku, ipak mogu da dobiju šansu da prevaziđu barijere te da se probiju iz međugeneracijskog lanca socijalne isključenosti. Pravi izbor je od neizmerne važnosti jer šanse propuštene u detinjstvu su propuštene zauvek.

1. Uvod

Izveštaj je, u stvari, studija koja poziva na akciju vezanu za socijalnu isključenost dece, a posebno se fokusira na romsku decu u osam država/entiteta Jugoistočne Evrope: Albaniji, Bosni i Hercegovini, Bugarskoj, Kosovu, BJR Makedoniji, Crnoj Gori, Rumuniji i Srbiji.²

Ljudi se smatraju socijalno isključenim onda kada strukture, zakoni, politika i programi nisu osmišljeni tako da se zasnivaju na pravima, odnosno kada ne uzimaju u obzir ljudska prava; to je slučaj i onda kada su im izvori i kapaciteti nedostupni te kada socijalne norme i ponašanje ljudi nisu takvi da uvažavaju različitosti, raznolikost ljudi, kultura i realnosti. Ovi nedostaci moraju da budu identifikovani i sa njima se mora suočiti. Razlozi koji dovode do socijalne isključenosti su brojni i mogu biti ekonomski, socijalni, geografski i kulturni ili etnički. Sučeljavanje sa socijalnom isključenosti ne znači postavljanje posebnih paralelnih sistema koji bi se bavili problemima onih koji su „društveno izolovani“. Treba menjati politiku, norme i stavove i zasnivati ih na pravima i inkluziji.

Konvenciju o pravima deteta ratifikovale su sve države koje su se našle u ovom izveštaju i stoga njihove vlade imaju obavezu da garantuju prava svoj deci bez ikakve diskriminacije, poštujući univerzalnost principa prava čoveka. Socijalna isključenost ne dozvoljava deci da uživaju u detinjstvu i sprečava ih da razviju svoje potencijale, da žive punim životom te da kasnije kao odrasli u punoj meri doprinesu ekonomskom i društvenom razvoju svojih zemalja.

Romi i naročito njihova deca svrstavaju se među najugroženije članove društva u zemljama Jugoistočne Evrope. Socijalna isključenost Roma u Evropi i regionu ima duboke istorijske korene i nju karakteriše umnožavanje nedostataka već generacijama. U Izveštaju se govori i o tome da su deca ključ prekidanja lanca međugeneracijske isključenosti te da društvo, vlade i socijalne službe moraju

delovati što brže kako bi garantovale svakom detetu mogućnost da uživa u svojim pravima. Šanse propuštene u detinjstvu su propuštene zauvek.

Inkluzija uz interkulturalno uvažavanje i razumevanje postaje sve značajnija tema i predstavlja uslov za održanje stabilnosti, bezbednosti i napredovanja sveta koji se globalizuje. Inkluzija počinje od dece.

1.1 Ciljevi Izveštaja

Jedan od planiranih ciljeva Izveštaja odnosi se na **podizanje svesti** o obimu i efektima socijalne isključenosti dece te o stalnom kršenju osnovnih prava romske dece. Izveštaj je, isto tako, usmeren i ka **identifikovanju najkritičnijih problema** čije bi rešavanje, ako se **tom poslu pristupi odmah i na odgovarajući način u kratkoročnom, srednjoročnom i dugoročnom periodu**, moglo da raskine međugeneracijski lanac siromaštva i socijalne isključenosti i da ga zameni novim procesom razvoja, pružanja mogućnosti i inkluzije.

Određenije, Izveštaj je usmeren ka tome da:

- podigne svest ljudi o tome koliki je obim i kakvi su efekti socijalne isključenosti dece – naročito romske – i u kojoj meri se negiraju njihova prava;
- identifikuje ključne uzroke socijalne isključenosti te ograničene sposobnosti pojedinaca i institucija koji treba da omoguće ispunjavanje prava deteta;
- prezentuje informacije koje su dostupne i inicira prikupljanje podataka koji nedostaju jer je to vrlo važno za primenu politike bazirane na preciznim evidencijama;
- stimuliše relevantne učesnike iz regiona da usvoje pristup zasnovan na poštovanju osnovnih ljudskih prava kada budu analizirali socijalnu isključenost u budućim studijama i planirali te primenjivali socijalne programe;
- obezbedi mehanizme koji će osigurati deci najviši prioritet u nastojanju da se pobede siromaštvo i socijalna isključenost.

1.2 Metodologija

Izveštaj je zasnovan na teorijskoj studiji koju je vodila i koordinisala Beogradska kancelarija UNICEF-a, a koju je finansirao Nacionalni komitet Nemačke za UNICEF. Podatke su prikupljale kancelarije UNICEF-a u svim pomenutim zemljama regiona, dok su se fokus grupe, konsultacije i radionice održavale u saradnji sa lokalnim romskim partnerima i predstavnicima vlada država/entiteta obuhvaćenih studijom. Najpre su analizirani uzroci socijalne isključenosti, a onda su označena funkcionalna ograničenja kod pojedinaca i u institucijama da se obezbedi podjednaka dostupnost svoj deci. Istraživački tim, koji su činili ljudi sa iskustvom u bavljenju romskom problematikom, napravio je nacrt o kome su vlade i nacionalni partneri, uključujući tu nevladine organizacije Roma i organizacije iz lokalnih zajednica, mogle da diskutuju. Finalna revizija Izveštaja napravljena je u Beogradskoj kancelariji UNICEF-a.

Dostupnost informacija i njihov kvalitet predstavljali su jedan od najkrupnijih izazova pri sastavljanju Izveštaja. Siromašna i socijalno isključena deca nisu našla svoje mesto u statistikama niti u zvaničnim podacima. Ovo se naročito odnosi na Rome i njihovu decu. Njihov nizak socijalni status i neodređenost njihovog identiteta odražavaju se i u činjenici da nigde u regionu administrativni podaci nisu prikupljeni za Rome kao etničku zajednicu pa su mnoga romska deca izostavljena, a to je rezultiralo ozbiljnim manjkom informacija kojima bi mogli da budu podržani politika/programi ili ostvareno razumevanje uzroka koji su doveli do socijalne isključenosti romske dece. Ovaj Izveštaj prezentuje raznovrsne podatke koji su bili dostupni. Statistički podaci preuzeti iz javnog administrativnog sistema (recimo, zavoda za statistiku ili nacionalnih organizacija za statistiku i sl.) kombinovani su sa podacima iz pregleda, istraživanja i studija fokus grupa. Neki od ovih podataka ne mogu se porediti, ne odgovaraju istoj definiciji ili mogu da pruže samo delimičan uvid u stanje stvari. Međutim, svi ti podaci zajedno ipak daju nekakvu sliku razmera i posledica socijalne isključenosti dece, ukazujući na najznačajnije probleme i na mnogobrojne praznine u podacima, a oba ta elementa predstavljaju i uzrok i posledicu isključenosti.

1.3 Struktura Izveštaja

Izveštaj počinje definisanjem glavnih koncepata i iznošenjem osnovnih podataka o populaciji, a onda sledi kratak pregled istorije diskriminacije Roma. Glavni deo Izveštaja čini analiza tri dimenzije socijalne isključenosti dece: životnog okruženja, ranog detinjstva i obrazovanja.

Deo pod naslovom *Društveno okruženje socijalno isključenog deteta* razmatra kako glavni društveni tokovi i institucije diskriminišu zajednice u kojima romska i druga socijalno isključena deca odrastaju. Uslovi za život i perspektive te dece duboko su prožeti oskudicom, izolovanošću, diskriminacijom i segregacijom, jer deca to svakodnevno doživljavaju u zajednici, porodici i među drugim ljudima. Siromašne zajednice nemaju odgovarajući pristup infrastrukturi i javnim službama, što podrazumeva institucije sudstva, bezbednosti, obrazovanja, zdravstvene zaštite i kulture. Osim samog siromaštva, ti ljudi žive u lošim domaćinstvima, lošijeg su zdravlja i imaju skromno obrazovanje. Diskriminaciju sprovode i vlasti i društvo.

Četvrti deo ima naslov *Dete, rano detinjstvo* i fokusira se na majku i dete od početka trudnoće do detetovog susreta sa spoljnim svetom kada pođe u školu. U ovom delu se govori o tome kako socijalna isključenost, naročito romske dece, počinje i pre trenutka njihovog rođenja zbog izuzetno lošeg položaja i izolovanosti sa kojima se suočavaju **romske žene**. Nesigurnost među siromašnima, pogotovu među Romima, svakako je velika i oni uglavnom imaju malo poverenja u zvanične institucije i službe u kojima mnogo češće vide pretnju nego zaštitu. Najveći broj Romkinja ima malo ili nikakvo obrazovanje i sasvim neznatan uticaj na dešavanja u porodici. One se često udaju kao veoma mlade i imaju više dece nego što bi želele. Malobrojni raspoloživi podaci potkrepljuju pretpostavku da su zdravlje i uhranjenost siromašne, naročito romske dece znatno lošiji u odnosu na njihove manje ugrožene vršnjake. Mnoga romska deca prosto ne postoje, nevidljiva su za zvanične institucije i zato ne dobijaju pomoć i podršku na koje imaju pravo.

U petom delu, pod naslovom *Obrazovanje*, prikazane su mogućnosti i surova realnost. Obrazovanje je ključno

za prekidanje lanca međugeneracijske isključenosti i siromaštva i zato treba pripremiti svu decu, naoružati ih znanjem i veštinama koji će im biti potrebni kako bi u potpunosti učestvovali u društvenom životu. Obrazovni sistemi, i to važi za čitav region, ne pomažu romskoj deci u prevazilaženju nedostataka nego doprinose produžavanju njihove društvene izolacije. Finansijske, socijalne i kulturne prepreke u kombinaciji sa diskriminacijom ometaju njihov pristup kvalitetnom obrazovanju i drže romsku decu u izdvojenim školama i

odeljenjima, usmeravaju ih ka specijalnim školama ili ih pak ostavljaju bez ikakvog obrazovanja.

U poslednjem poglavlju sumiraju se neki od zaključaka i navode akcije koje treba preduzeti u kratkoročnom, srednjoročnom i dugoročnom periodu kako bi se raskinuo međugeneracijski lanac isključenosti i siromaštva u regionu Jugoistočne Evrope.

2. Siromaštvo, socijalna isključenost i populacija Roma u jugoistočnoj Evropi

2.1 Definisanje siromaštva i socijalne isključenosti

Izveštaj se fokusira na siromaštvo i socijalnu isključenost koji podrazumevaju materijalnu oskudicu (prihodi ili mala kupovna moć), ali i na prepreke koje sprečavaju uspešno društveno angažovanje radi univerzalnog ostvarivanja prava. Evropska komisija definisala je socijalnu isključenost kao stanje u kome su ljudi „sprečeni da u potpunosti učestvuju u ekonomskom, socijalnom i građanskom životu i/ili u kome je njihov pristup zaradi i drugim izvorima (ličnim, porodičnim, socijalnim ili kulturnim) toliko neadekvatan da ih lišava uživanja u standardima i kvalitetu života koji se smatraju prihvatljivim u društvu u kome žive. U ovakvim situacijama ljudi često nisu u stanju da ostvare ni svoja osnovna ljudska prava”.³ Socijalna isključenost je „proces u kome su pojedini ljudi potisnuti na same ivice društva i sasvim isključeni iz njegovih tokova zbog svog siromaštva ili usled nedostatka osnovnih kompetencija te prilika za učenje tokom života ili zbog diskriminacije”.⁴

Koncept socijalne isključenosti relativan je po svojoj prirodi: pojedinci su socijalno isključeni u odnosu na druge onda kada su isključeni iz onoga što se smatra minimalnim životnim standardom države u kojoj žive.

U najširem smislu, i siromaštvo i socijalnoj isključenosti zajednički su uskraćenost fundamentalnih prava, nepostojanje mogućnosti za zapošljavanje, nedostupnost usluga zdravstvene zaštite, socijalnih službi i obrazovanja te neodgovarajuće učestvovanje u društvenom životu. Višedimenzionalni pristup i jednom i drugom konceptu, a naročito socijalnoj isključenosti, zahteva integrisanu politiku.

Socijalna isključenost ne znači uvek nedostatak prihoda. Diskriminacija i

segregacija su takođe duboko ukorenjene forme društvene isključenosti.

Uzimajući u obzir svu kompleksnost i značaj diskriminacije kao faktora socijalne isključenosti, trebalo bi praviti jasnu razliku između različitih aspekata diskriminacije.

- Društvena diskriminacija – odslikava se u istorijskom nasleđu marginalizacije etničkih manjina koja se manifestuje kroz siromaštvo, nejednakost i postojanje predrasuda;
- Institucionalna diskriminacija – vidi se u tome što vlasti sistematski izbegavaju da poštuju prava specifičnih grupa u populaciji;
- Direktna diskriminacija – čak i onda kada su im javne službe dostupne, društveno i kulturno uskraćeni ljudi ne uspevaju da do njih dođu zbog diskriminacije pojedinaca.

2.2 Siromaštvo i socijalna isključenost dece

Siromaštvo izlaže ljude velikom riziku od socijalnog isključenja. „Ovo naročito važi za decu, jer oskudica utiče na njihovu trenutnu situaciju i razvoj, a otuda i na njihove šanse u budućnosti (Beisenherz 2002).”⁵

Definicija socijalne isključenosti dece koja se nalazi u UNICEF-ovom *Izveštaju o stanju dece u svetu (The State of the World's Children Report)* iz 2006. godine u potpunosti odgovara situaciji o kojoj govorimo u ovoj studiji i glasi ovako:

„U svrhu ovog izveštaja, deca se smatraju socijalno isključenom u odnosu na drugu decu ukoliko su izložena većem riziku boravka u neodgovarajućoj sredini u kojoj nisu zaštićena od nasilja, zlostavljanja i eksploataisanja ili ako nisu u stanju da pristupe osnovnim socijalnim službama i dobrima na način koji je primeren njihovom potpunom društvenom angažovanju u budućnosti.

*Deca mogu biti socijalno isključena i od strane svojih porodica, lokalne zajednice, establišmenta građanskog društva, medija, privatnog sektora te druge dece.*⁶

Dobar početak u životu izuzetno je značajan za fizički, intelektualni i emocionalni razvoj svakog pojedinca.⁷ Ekstremna oskudica, neuhranjenost, slabo zdravlje, neadekvatna roditeljska nega i psihosocijalna stimulacija – sve to može rezultirati štetom koja je trajno nepopravljiva, čak i onda kada se životni uslovi poboljšaju. Siromaštvo, štaviše, najdublje pogađa baš detinjstvo, mnogo više nego kasnija životna doba.

Siromašne, neuhranjene, neobrazovane devojčice odrastaju i postaju siromašne, neuhranjene, neobrazovane majke koje rađaju bebe nedovoljne težine, majke koje nemaju pristup vitalnim informacijama, majke koje nisu u stanju da pruže pomoć i podršku sopstvenoj deci u učenju.⁸ Tako se siromaštvo i socijalna izolovanost prenose sa generacije na generaciju. Jasno je onda zašto je smanjivanje siromaštva dece fundamentalno za smanjenje opšteg siromaštva, a ulaganje u decu danas ključna odrednica budućeg uspeha programa za smanjenje siromaštva. Međugeneracijsko prenošenje siromaštva ne može se prevladati ukoliko se u najranijem detinjstvu ne počne sa razvijanjem osnovnih potencijala i veština kod dece.

Van svake sumnje, deca su i najnevinije žrtve siromaštva. Ranjivost drugih grupa i zajednica se može tumačiti razlozima tipa "to je njihova sopstvena krivica". Deca, naprosto, ne mogu biti uzrok oskudice u kojoj žive; ona samo trpe posledice – glad, bolest, iskorišćavanje. Etički argument da smanjenje siromaštva dece mora biti prioritet i ne može se osporavati.

Naposletku, smanjivanje siromaštva dece je proklamovana obaveza koju su potpisivanjem i ratifikovanjem *Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta* prihvatile sve države potpisnice.

2.3 Prava deteta

*Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima deteta*⁹ definiše ljudska prava dece i obuhvata sve ključne elemente siromaštva i socijalne isključenosti. Po Konvenciji, sva deca imaju pravo na najbolje moguće zdravlje i najviše

standarde zdravstvene nege, pravo na obrazovanje i socijalnu zaštitu, pravo na zaštitu od diskriminacije, zlostavljanja i zanemarivanja, pravo na zaštitu od svih formi eksploatacije dečijeg rada zbog kog se detetu uskraćuje pohađanje škole i kojim mu se odriče pravo da se razvija i napreduje.

Članom 27. Konvencije priznato je pravo svakom detetu na životni standard koji odgovara njegovom fizičkom, mentalnom, duhovnom, moralnom i socijalnom razvoju. Roditelji su odgovorni za dete, a njihova primarna odgovornost je da mu obezbede, **u granicama svojih sposobnosti i materijalnih mogućnosti**, životne uslove neophodne za normalan razvoj i napredovanje. Obaveza države je da svim raspoloživim merama pomogne roditeljima i drugim starateljima da primene ta prava te da im, u slučaju potrebe, odgovarajućim programima pomogne i podrži ih u materijalnom smislu.

Sve države koje su se našle u ovom Izveštaju ratifikovale su *Konvenciju o pravima deteta* čime su se obavezale da štite i **garantuju ostvarenje prava svakom detetu na svojoj teritoriji**, uključujući tu i raseljenu decu i decu bez zvaničnih građanskih dokumenata. Konvencijom su utvrđeni kriterijumi po kojima deca treba da dobijaju podršku, zaštitu i uslove uz pomoć kojih bi u potpunosti realizovali svoje ljudske i građanske potencijale. Zadajući državama određene obaveze i dužnosti, Konvencija je obezbedila okvir rada unutar kog vlasti moraju da deluju ili da snose posledice ukoliko to ne čine.

Socijalna isključenost dece ogleda se i u uskraćivanju njihovih prava. Politika i programi koji teže da poboljšaju uslove života i umnože mogućnosti koje se deci pružaju, moraju biti zasnovani na pravima i **inkluzivni za svu decu.**

Sve države/entiteti obuhvaćeni ovim izveštajem ratifikovali su Konvenciju o pravima deteta i prijavljuju uglavnom zadovoljavajuće prosečne nacionalne indikatore koji se odnose na decu. **Budući da su ovo srednje razvijene zemlje, one imaju dovoljno resursa da obezbede to da nijednom detetu ne budu uskraćena njegova prava.** Neravnopravnost i generalno neprihvatljiv status većine romske dece predstavljaju diskriminaciju visokog stepena, a time se krši i član 2.1 Konvencije. Po tom članu, države su dužne da uvažavaju prava dece „bez ikakve diskriminacije, bez obzira na

rasu, boju kože, pol, jezik, veroispovest, političke stavove, nacionalno, etničko ili socijalno poreklo, imovinsko stanje, postojanje nekog hendikepa, porodično poreklo ili neki drugi status deteta i njegovih roditelja ili staratelja“.

Jedna od najnovijih inicijativa Evropske komisije je usvajanje sveobuhvatne strategije Evropske Unije koja bi efikasno promovisala i štitila prava dece u unutrašnjoj i spoljnoj politici Evropske Unije i zemljama članicama davala podršku u njihovim nastojanjima da ta prava i realizuju.

Strategija Evropske Unije vezana za Prava deteta strukturisana je oko sedam specifičnih ciljeva:¹⁰

1. Istrajavati na postojećim aktivnostima uz istovremeni rad na urgentnim potrebama,
2. Identifikovati buduće prioritetne aktivnosti Evropske Unije,
3. Akcijama Evropske Unije usmeravati dečija prava,
4. Ustanoviti efikasne mehanizme za koordinaciju i konsultacije,
5. Povećati stručnost i druge kapacitete za ostvarivanje dečijih prava,
6. Unaprediti informisanje o dečijim pravima,
7. Promovisati prava deteta u međunarodnim odnosima.

2.4 Populacija i diskriminacija Roma

Zajednice Roma u Jugoistočnoj Evropi ne predstavljaju jedinstvenu, homogenu populaciju. U stvari, postoje brojne romske zajednice koje imaju jače ili slabije međusobne veze ili se ne poznaju uopšte. Romske zajednice razlikuju se i po konfesiji, kulturi i istorijskom nasleđu. Iako mnogo Roma u regionu govori nekim od brojnih romskih dijalekata kao svojim maternjim jezikom, mnogi tečno koriste i jezik kojim se govori u njihovoj domovini. Neki Romi su uspeli da se integrišu u društva u kojima žive, dok su se drugi oslobodili siromaštva, ali se drže svoje kulture i tradicionalnih vrednosti. Ipak, najveći broj Roma je siromašan i oni čine većinu među najsiromašnijim i najizolovanijim ljudima u Jugoistočnoj Evropi. Iako se neznatan broj Roma uključio u glavne društvene tokove, politika, institucije i pojedinci se nisu promenili; romska kultura se ne uvažava, a na njih same se gleda stereotipno i sa predrasudama.

2.4.1 Populacija Roma

Veruje se da je Jugoistočna Evropa region koji je naseljen najvećim brojem Roma u svetu jer se procenjuje da ih u zemljama obuhvaćenim ovim Izveštajem ima oko 3,7 miliona (oko 1,7 miliona čine deca i to je 46% od ukupnog broja Roma u regionu).

1 Populacija Roma

Država/entitet	Romska populacija ¹¹ 2006. (u hiljadama)	Ukupna populacija (u milionima)	Romi kao % u ukupnoj populaciji
Albanija	90-100	3,1 ¹²	2,9-3,2
Bosna i Hercegovina	40-50	3,9 ¹³	1,0-1,3
Bugarska	700-800	7,7 ¹⁴	9,0-10,4
BJR Makedonija	220-260	2,0 ¹⁵	11-13
Crna Gora	2-20	0,62 ¹⁶	0,3-3,2
Rumunija	1,800-2,500	21,6 ¹⁷	8,3-11,6
Kosovo	36-40	2,1	1,7-1,9
Srbija	450-500	7,7	5,8-6,5

Izvor: Svetska banka, Program za razvoj Ujedinjenih nacija, Služba statistike

Država/entitet	Populacija Roma	Godina popisa
Bugarska	370.980	2001
BJR Makedonija	53.879	2002
Crna Gora	2.601	2003
Rumunija	535.250	2002
Srbija	108.000	2003

Izvor: Popisi

Brojčani podaci prikazani u Tabeli 1 znatno su veći od onih koji su dati u nacionalnim popisima, što se može videti iz Tabele 2. Neke države/entiteti nisu uopšte dostavili popisne podatke; ipak, ove brojke dovoljno su ilustrativne za razumevanje ekstremnih neslaganja procena i zvaničnih podataka.

Razlog zbog kog Romi nisu bili uključeni u popise je taj da nisu registrovani, odnosno zavedeni u zvanične evidencije. U nekim slučajevima, mada vrlo retkim, Romi nisu želeli da otkriju svoj romski identitet ili nisu smatrali da je to što su Romi njihov javni ili nacionalni identitet. Postoje, takođe, različiti pristupi priznavanju određenih okolnosti vezanih za Rome. U Albaniji, Romi su priznati samo kao jezička manjina, dok na Kosovu zajednice Roma i

poređenju sa 22-29% u nacionalnim populacijama. Iako se u rezultatima popisa mogu javiti umanjene procene o veličini romske populacije, popisi mnogo tačnije prikazuju starosnu distribuciju populacije. Piramida populacije može da ispriča čitavu priču o jednoj zemlji i njenom narodu. Oblik piramide se menja uporedo sa socijalnim i ekonomskim razvojem te države. Ljudi su skloni tome da gaje više dece onda kada su uslovi zdravstvene zaštite i obrazovanja povoljniji te piramida polako dobija jajasti oblik, kao što je to slučaj u zemljama Zapadne Evrope. Piramida populacije Srbije može se uzeti kao primer zemlje sa negativnim priraštajem.

Zahvaljujući anketnim istraživanjima višestrukih pokazatelja stanja (*MICS – Istraživanje višestrukih pokazatelja*

2

Populacija Roma, poslednji popisni podaci

Država/entitet	Ukupna populacija	Populacija Roma	Godina popisa
Bugarska	22.6	43.5	2001
BJR Makedonija	29.3	41.5	2002
Rumunija	25.2	47.3	2002
Srbija	22.3	41.1	2003

Izvor: Popisi

Aškalija spadaju pod opštu kategoriju „ostale manjine“ (zajedno sa Turcima, Bošnjacima i Crnogorcima).

Zemlje Jugoistočne Evrope ulaze u period starenja populacije i negativnog priraštaja. Međutim, romska populacija je još uvek vrlo mlada i rapidno raste. Popisni podaci pokazuju da u Bugarskoj, BJR Makedoniji, Rumuniji i Srbiji preko 40% Roma ima manje od 19 godina u

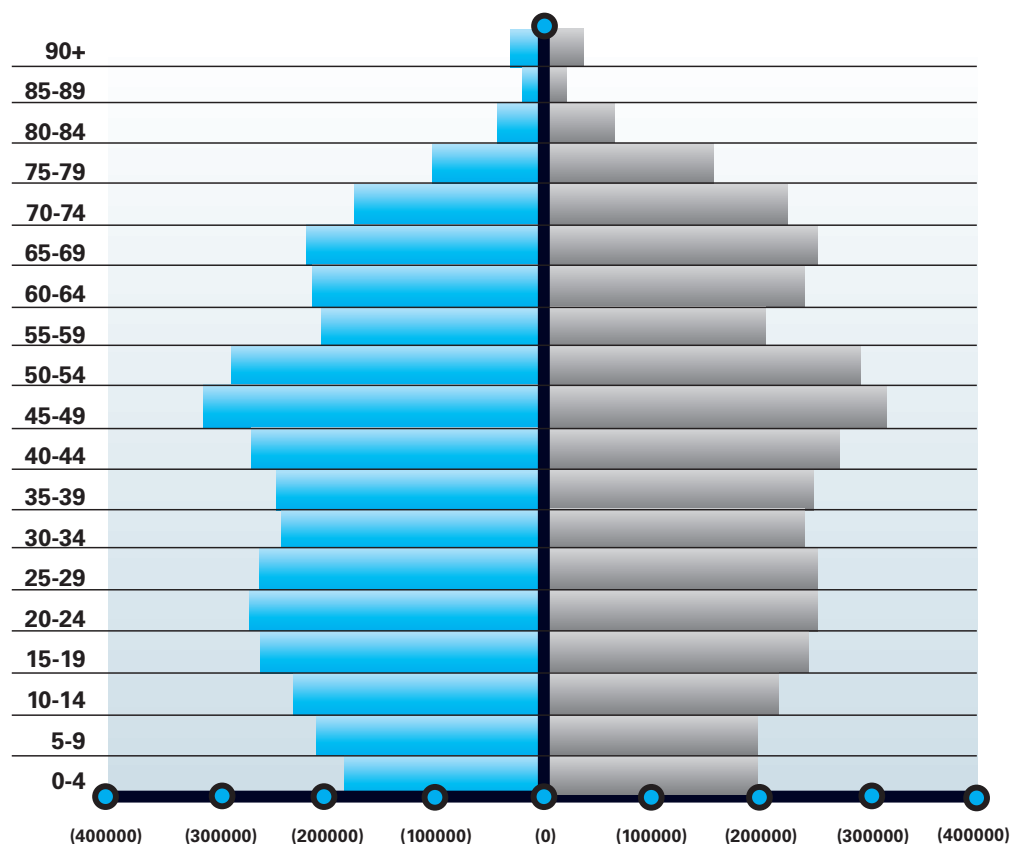
zdravstvenog stanja i ponašanja žena i dece) koje je UNICEF koristio uz odgovarajuće reference iz 2005. godine, iz programa koji su vođeni širom sveta, pouzdani podaci o deci postali su dostupni. U Srbiji je odlične podatke prikupio Zavod za statistiku. Sledeće dve piramide ne odnose se na različite države kako bi to moglo da izgleda na prvi pogled, već je to prikaz najsiriomašnjih u istoj zemlji: 20% najsiriomašnjih i

3

Procenat populacije mlađe od 19 godina

4
Starosna
piramida; ukupna
populacija Srbije,
popis 2002.

Muško
Žensko

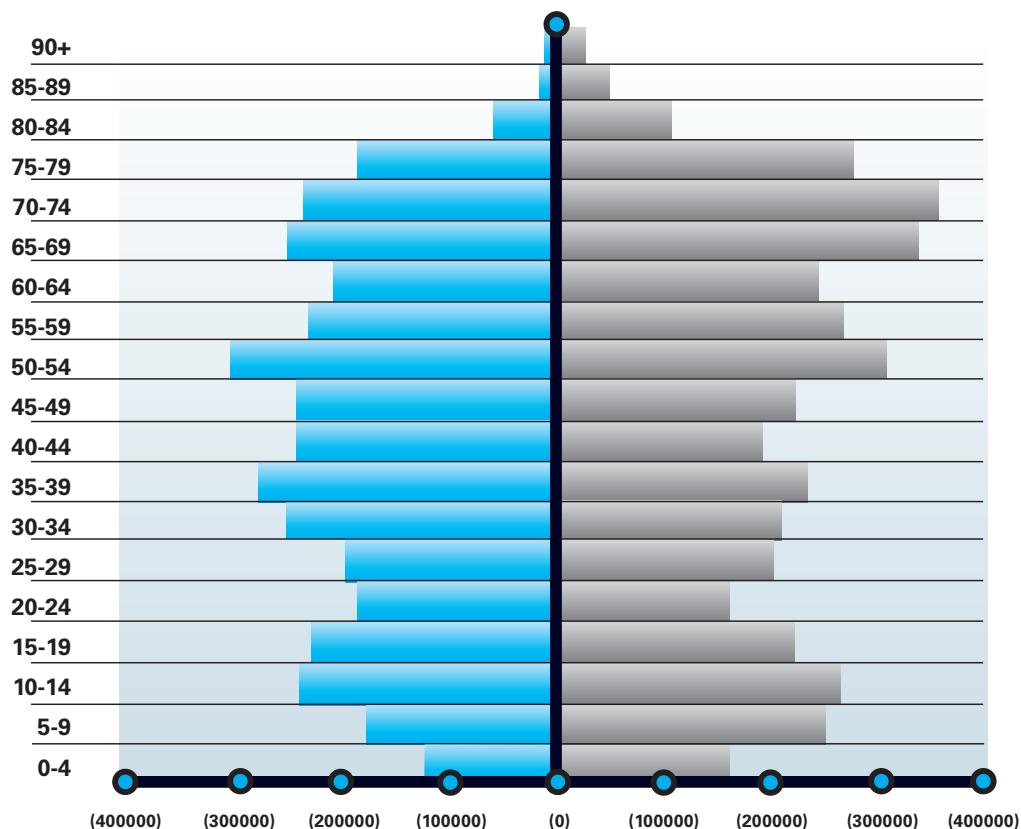

Romi u romskim zajednicama. Tih 20% najsiromašnije populacije je u stalnoj ekspanziji, naročito u proteklih pet godina pa je oblik piramide sličan onom za

prosečnu populaciju u državi. Međutim, piramida koja se odnosi na Rome u romskim naseljima pokazuje znatno uvećanje populacije i ima oblik sličan

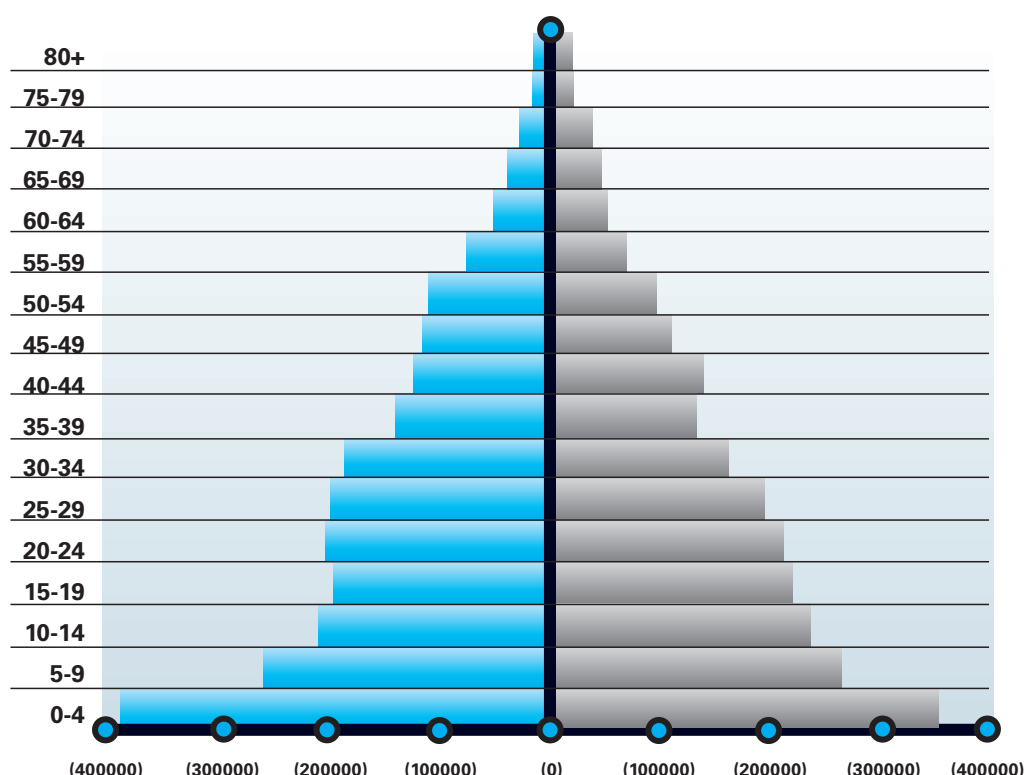
5
Piramida
populacije;
Srbija; 20%
najsiriromašnijih
neroma, Studija
višestrukih
pokazatelja 3,
2005.

Muško
Žensko

6 Piramida populacije, Srbija; Romi u romskim naseljima, po Studiji višestrukih pokazatelja 3, 2005.

 Muško
 Žensko

onom koji se odnosi na najsiromašnije zemlje. Sve ovo ukazuje na to da uprkos ukupnom smanjenju populacije u Srbiji, broj najsiromašnijih i socijalno isključenih raste.

Hronična socijalna isključenost, uključujući tu i duboku diskriminaciju koja se proteže kroz generacije Roma, dovela je svakako do diferencijacije profila ove populacije. Tih 20% najsiromašnije populacije imalo je bolji pristup zdravstvenoj zaštiti i obrazovanju, tako da su žene imale veću kontrolu nad brojem dece koju su rađale. Međutim, neophodno je temeljno proučiti uzroke tih podela i otkriti šta se krije između ovih vrlo različitih profila ljudi koji bi čak mogli da žive u istom komšiluku.

Poredeći procenat dece mlađe od 19 godina u opštoj i romskoj populaciji (vidi Tabelu 3) moguće je uočiti da je kontrast između piramide opšte populacije i piramide Roma sličan u Bugarskoj, BJR Makedoniji i Rumuniji.

Piramide populacije – nejednakost

2.4.2 Diskriminacija Roma

Još od vremena kada je njihovo prisustvo u regionu prvi put zabeleženo,

u srednjem veku, zajednice Roma imaju nizak društveni status (uključujući i ropstvo u Rumuniji) i na njih se gleda kao na tuđine koje treba držati po strani, van glavnih društvenih tokova. Istorijski gledano, mnoge romske zajednice očuvale su nomadski stil života, zbog čega su imale tek povremene dodire sa glavnim društvenim tokovima. Mada su neke od zajednica u Jugoistočnoj Evropi nastavile sa nomadskim načinom života i u dvadesetom veku, nemali broj njih naseljen je na istom mestu već generacijama. U vreme Otomanske imperije, pojedine romske zajednice preseljene su na posebna područja, od kojih mnoge još postoje u Bugarskoj. Češće se, međutim, dešavalo da se Romima ne daju nikakva prava na naseljavanje mada su mogli da zaposednu neatraktivne lokacije, prazno zemljište u centru ili na obodima urbanih ili seoskih naseobina – rečju, preteče brojnih današnjih romskih geta.

Tokom Drugog svetskog rata, populacija Roma na jugoistoku Evrope, kao i svuda, bila je žrtva nacističke represije. Mnogo Roma poslato je u koncentracione logore; u Rumuniji i Jugoslaviji na hiljade njih je pobijeno. U vreme komunističkog režima, državna politika bila je takva da se težilo asimilaciji Roma i njihovom prisilnom uključivanju u tržište rada,

© UNICEF Srbija / Zoran Jovanović Matlak

iaako se mora reći da je to bilo manje rigorozno primenjivano kasnije, u bivšoj Jugoslaviji. Tokom poslednje dve decenije uočava se pomak u gledanju na Rome – od toga da su oni društvena kategorija koja je u najnepovoljnijem položaju do priznavanja njihovog statusa etničke manjine i posebne kulturne grupe. Ovakvim pristupom priznaje se da Romi poseduju „legitimnu“ kulturu i pravo na nju. To se može smatrati i pokušajem da se prevladaju predrasude i da se Romi uključe u antidiskriminatorske mreže zaštite.

U poslednjih deset godina sve je uočljivije preispitivanje većinskih nacionalnih identiteta širom regiona.

Romi su stradali u etničkom konfliktu koji je pratio raspad Jugoslavije – na hiljade njih je izgubilo domove i prebeglo preko granica. Slabljenje državnih službi i opšte osiromašenje koje je usledilo produbili su socijalnu isključenost najvećeg broja Roma.

Istorijska podloga diskriminacije Roma, globalno i regionalno gledano, znači da njihove zajednice u naše vreme startuju kao nedvosmisleno stigmatizovane u odnosu na ostale članove društva. Predrasude su duboko ukorenjene i znatno utiču na percepciju Roma i romske tradicije.

3. Društveno okruženje socijalno isključenog deteta

Kvalitet života te broj i obim mogućnosti koje se pružaju detetu u državama i entitetima koje smo proučavali značajno su uslovljeni situacijom u kojoj se nalaze njihove porodice i zajednice. Iako se ekonomska situacija u Jugoistočnoj Evropi unekoliko poboljšala poslednjih godina, to ne znači i automatsku dobrobit za svako dete. U procesima tranzicije i reformi vrlo malo pažnje posvećuje se deci, a uz povećavanje dispariteta deca, naročito siromašna i socijalno isključena, prosto se „izgube“. Siromaštvo i izolovanost dece posebno su teški među Romima, kako zbog same prirode oskudice i isključenosti tako i zbog velikog broja dece u porodicama te neadekvatne pomoći državnih službi i vlade.

3.1 Ekonomska isključenost

Materijalno siromaštvo je istovremeno i uzrok i posledica socijalne i ekonomske izolovanosti. Budući da su vlade neagilne i ne pružaju odgovarajuću pomoć i podršku, nedostatak

finansijskih sredstava doprinosi slabljenju zdravlja i uskraćivanju brojnijih životnih mogućnosti što, u povratnoj sprezi, ograničava i pružanje povoljnijih ekonomskih šansi. Romi su u još nepovoljnijem položaju kao žrtve predrasuda i diskriminacije što, nadalje, umanjuje njihove šanse da pobjegnu iz siromaštva i saznaju šta znači imati jednake mogućnosti. Romska domaćinstva zastupljena su u prevelikom broju u svim socijalnim kategorijama koje se odnose na visoke stope rizika i siromaštva: imaju visoku nezaposlenost, nizak stepen obrazovanja, posebno među ženama, i veliki broj izdržavane dece.

3.1.1 Materijalno siromaštvo

Postoji značajna raznolikost u nivoima materijalnog siromaštva među državama i unutar njih; dispariteti prihoda povećali su se u svim zemljama u poslednjih deset godina. Recimo, stopa siromaštva je za 50% viša od nacionalnog proseka u severoistočnoj Rumuniji, jugoistočnoj Srbiji i u planinskim delovima severne

Država/entitet	Godina	Apsolutno	Ekstremno
Albanija	2003	25,4	4.7
Bosna i Hercegovina	2003	19,5	
Bugarska	2001	12,8	7.5
Kosovo	2005	37	15.2
BJR Makedonija	2002/2003	21,7	6.7
Crna Gora	2003	9,4	
Rumunija	2003	28.9	10.9
Srbija	2003	10,6	2.3

7
Stepen
siromaštva¹⁹

Izvor: Svetska banka, Sektor za humani razvoj, Odeljenje za Evropu i Centralnu Aziju; Procene siromaštva, Izveštaj o svetskom razvoju 2006.

i istočne Albanije. Širom regiona siromaštvo je značajno veće u ruralnim oblastima nego u gradovima. U Bugarskoj, nacionalni bruto proizvod je dvaput niži u ruralnim sredinama nego u urbanim, dok je stopa nezaposlenosti dva puta veća (25,6%).¹⁸

Svetska banka se redovno bavi procenom siromaštva zasnovanom na praćenju merenja potrošnje u domaćinstvu.

Apsolutnim siromaštvom smatra se stanje kada domaćinstvo nije u stanju da obezbedi hranu i usluge kojima se zadovoljavaju osnovne potrebe.

Ekstremnim siromaštvom smatra se stanje kada nema ni minimalnih količina hrane.

Stopa siromaštva je još uvek visoka u regionu. U Tabeli 8 to jasno može da se vidi. U zemljama koje imaju visok procenat romskog stanovništva – kao što su BJR Makedonija (12%), Rumunija i Bugarska (10%) – siromaštvo Roma utiče i na opštu stopu siromaštva. To je pogotovu slučaj onda kada se siromaštvo povećava, kao što se dešava u Bugarskoj.

Inkluzija romske dece je uslov koji treba postići da bi se ostvario cilj 1 *Milenyumskih ciljeva razvoja* – smanjenje siromaštva na polovinu.

3.1.2 Siromaštvo Roma

Postoji nekoliko zvaničnih procena o siromaštvu među Romima, ali su

ti podaci povremeno kontradiktorni. U čitavom regionu najčešće se dešava da se zajednice Roma zagube prilikom procenjivanja nacionalnog nivoa siromaštva (ponekad zajedno sa interno raseljenim licima).²⁰ Ipak, uprkos manjkavosti ovih informacija, sve procene jasno ukazuju na to da Roma ima ubedljivo najviše među najsiromašnijim stanovništvom regiona.

Procena siromaštva u regionu koju daje Svetska banka ukazuje na to da su Romi „skoro sasvim marginalizovani“ te da većina „živi u uslovima koji se ne mogu smatrati ni minimalnim uslovima za preživljavanje“. ²¹ Na Kosovu, recimo, 31% „ostalih manjina“ čine u stvari zajednice Roma i Aškalija, koje žive u ekstremnom siromaštvu, a to je dva puta veća stopa od one koju ta teritorija ima kao celina. ²² U Rumuniji, Romi čine 2,5% ukupne populacije, ali ih zato među siromašnima ima 7%, a među ekstremno siromašnima 12,5%. ²³ U Crnoj Gori je procenjeno da polovina Roma živi u siromaštvu. ²⁴ Procene Svetske banke za Bugarsku kažu da Romi čine 8,8% ukupnog broja stanovnika, ali oni predstavljaju skoro polovinu najsiromašnijih u zemlji (46%). ²⁵ Prema bugarskom Nacionalnom institutu za statistiku, stopa siromašnih Roma bila je 6,7 puta veća od stope za nerome u 2003. godini, uz napomenu da je romsko siromaštvo bilo mnogo veće, mada – u apsolutnim brojevima – mnogo više neromskih domaćinstava živi ispod granice siromaštva. ²⁶

8
Romi, neromi,
siromaštvo
(< 4,30 USD
dnevno; PPP*)
onih koji žive na
istom
mestu (u
procentima)

Država/entitet	Romi	Neromi
Albanija	78	22
Bosna i Hercegovina	27	2
Bugarska	46	5
Kosovo	59	25
BJR Makedonija	34	7
Crna Gora	27	1
Rumunija	66	25
Srbija	57	10

*PPP (Purchasing Power Parity) – paritet kupovne moći;

Izvor: Program za razvoj Ujedinjenih nacija²⁷

Izveštaj o *romskim i neromskim domaćinstvima koja žive u susedstvu* svedoči o strašnoj nemaštini Roma u Jugoistočnoj Evropi. Definišući liniju siromaštva na osnovu minimalne dnevne potrošnje po osobi koristeći PPP (*Purchasing Power Parity* – paritet kupovne moći) od 4,30 USD, istraživači su otkrili da je siromaštvo mnogo konzistentnije među Romima nego među njihovim neromskim susedima.

Tabela 8 pokazuje da između jedne četvrtine (27% u Bosni i Hercegovini) i skoro dve trećine (59% na Kosovu) Roma živi u siromaštvu, a da je, u pet od osam entiteta koji su bili obuhvaćeni ovom studijom, preko 40% romske populacije siromašno. Štaviše, Romi imaju daleko veće izgleda da budu siromašni nego neromi koji žive na istom mestu; stopa siromaštva Roma prevazilazi stopu siromaštva kod neroma u rasponu od 2,4 (Kosovo) do 13,5 (Bosna i Hercegovina). U Crnoj Gori, najveći broj Roma, Aškalija i Egipćana živi u etnički homogenijim zajednicama, što je možda i razlog tako visoke stope za Crnu Goru (27). Mora se reći da su ovo samo preliminarni podaci.

Budući da su ovo uzorci dobijeni unutar pojedinačnih država, možda bi bilo nezahvalno porediti ih. Međutim, utisak je da su razlike između siromaštva Roma i neroma veće u zemljama gde je opšte siromaštvo najniže i gde Romi nemaju nikakvu dobrobit od ekonomskog rasta.

3.1.3 Deca i siromaštvo

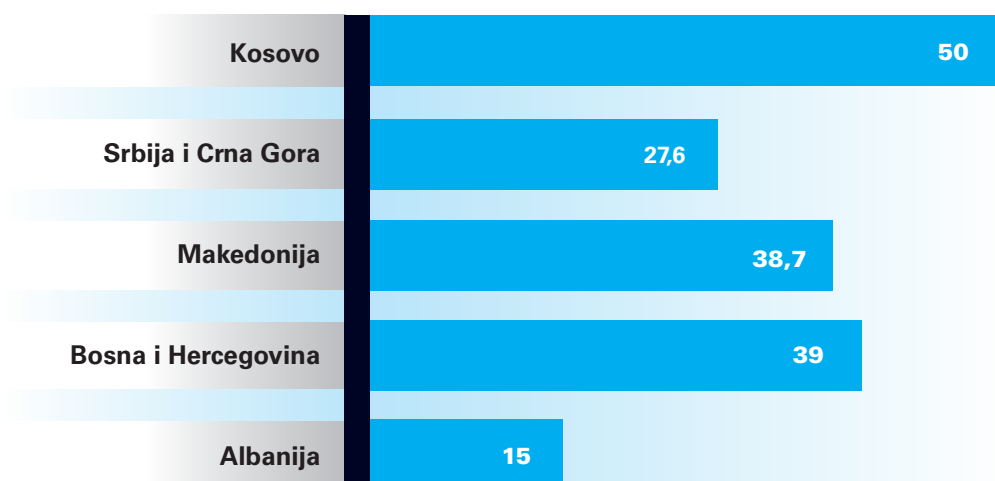
Siromašna domaćinstva teže ka tome da imaju više dece od nacionalnog proseka ili proseka karakterističnog za boljestojeća domaćinstva.²⁸ U BJR Makedoniji, 47% domaćinstava sa troje ili više dece je siromašno,²⁹ a 30% dece živi u siromašnim porodicama.³⁰ U Bosni i Hercegovini stopa siromaštva domaćinstava sa troje ili više dece iznosi 56%, a u Rumuniji 66%.³¹ Kosovo ima najvišu stopu kako apsolutnog tako i ekstremnog siromaštva, ali je svakako najmlađe, jer je preko polovine njegovog stanovništva mlađe od 25 godina.³² U Bugarskoj, domaćinstva sa troje i više dece takođe su izložena velikom riziku od oskudice.³³

U Bosni i Hercegovini polovina sve mlađe dece (mlađe od 7 godina) i jedna trećina ukupnog broja dece (mlađe od 15 godina) živi u siromaštvu.³⁴

Među Romima, siromaštvo dece je posebno rasprostranjeno zbog visoke stope siromaštva među Romima uopšte i zbog velikog broja dece u porodicama. Primetan je kontinuirani rast romske

„sivoj zoni“ ekonomije što opet, samo po proceni, čini četvrtinu bruto nacionalnog dohotka u Srbiji ili 10% radne snage u Albaniji. Manjak mogućnosti za zapošljavanje glavni je faktor masovne emigracije iz Albanije; skoro petina stanovnika napustila je zemlju od 1990. godine odlazeći pretežno u Grčku i Italiju, ali sve više i u Nemačku.³⁵ Tu su u pitanju i velike razmere dugoročne nezaposlenosti: recimo u Bugarskoj, 64% onih koji su bez posla smatraju se dugoročno nezaposlenim i, iako je siromaštvo veće u ruralnim krajevima, nezaposlenost je uobičajenija u gradovima.³⁶

9 Registrovana nacionalna stopa nezaposlenosti

Izvor: Matković, G. (2005.).³⁹

populacije uprkos opštem trendu opadanja priraštaja u većini država/entiteta (vidi Tabelu 3). Ovo konkretno znači da su najsiriromašnije populacione grupe u porastu, dok druge beleže opadanje.

Svi Romi sa kojima se UNICEF konsultovao pri sastavljanju ovog Izveštaja naglasili su da baš u siromaštvu leži koren uzroka socijalne isključenosti dece.

3.1.4 Nezaposlenost

Stopa nezaposlenosti povećala se tokom postkomunističke ere u Jugoistočnoj Evropi, ali znatno varira od države do države. Zvanični statistički podaci o nezaposlenosti nisu sasvim pouzdan indikator ekonomske aktivnosti. Kada su u pitanju Bugarska, Srbija i Crna Gora, Svetska banka procenjuje da skoro jedna trećina nezaposlenih nije registrovana. Štaviše, mnogi ljudi rade u takozvanoj

U ovim državama/entitetima sa visokim stopama nezaposlenosti i relativno dobro obrazovanom radnom snagom, Romima je posebno teško da nađu posao. Najveći broj Roma u regionu nema formalni, stalni posao sa punim radnim vremenom. Prelazak na tržišnu ekonomiju otkrio je da su oni sa najmanjim radnim sposobnostima najviše ugroženi, a da su Romi u još nepovoljnijem položaju zbog ukorenjenosti predrasuda i diskriminacije. U Rumuniji, nezaposlenost Roma procenjena je kao dva puta veća od one koju imaju Rumuni ili Mađari, druga po veličini etnička manjina.³⁷ U Bosni i Hercegovini, Svetska banka beleži skoro stopostotnu nezaposlenost Roma.³⁸

Druga istraživanja beleže da se, u zemljama koje su obuhvaćene ovim izveštajem, nezaposlenost među Romima kreće između 44% (Rumunija) i 71% (BJR Makedonija).⁴⁰ Međutim, istraživači su otkrili i da u svim državama/entitetima, izuzev Albanije (48%), preko 70% odraslih Roma vidi sebe kao nezaposlene;

Nezaposlenost među Romima starosti od 15 do 55 godina u zemljama obuhvaćenim studijom kreće se između 44 i 71%.

u Bosni i Hercegovini je ta stopa rekordna za region (92%).⁴¹ Raspon godina starosti uzet u izveštaju kretao se od 15 do 55, što nije u skladu sa dečijim pravima jer podrazumeva da deca treba da počnu da rade sa 15 godina. Nažalost, taj se uzrasni raspon često koristi prilikom utvrđivanja stopa nezaposlenosti. Međutim, kada su Romi u pitanju, ove godine odslikavaju realno stanje, budući da sasvim malo Roma dobija šansu da stekne srednjoškolsko obrazovanje.

Slabo obrazovanje, nizak društveni status, nepostojanje priznavanja i zaštite građanskih prava rezultuje životom u senci. Najveći broj Roma radi marginalne poslove koji im ne dopuštaju da kroz rad ostvare pravne pogodnosti koje imaju zaposleni. Cene i uslove prodaje otpadnih sirovina i drugih proizvoda njihovog rada postavljaju kupci, pa ni oni sami ni njihove porodice nemaju prava na bilo kakvu vrstu osiguranja. Romima su prepušteni poslovi koje niko drugi neće da radi; to su uglavnom vrlo teški i slabo plaćeni poslovi koji se rade u lošim uslovima, često vrlo štetni po njihovo zdravlje.

„Nezaposlenost je prvi problem; drugi je obrazovanje dece, a treći je što Romi ne mogu da plate komunalne usluge kao što su struja i voda.“

Rom iz Vidina, Bugarska

„Kada imate desetero dece kako možete da preživite sa 100 €?“

Rom iz Crne Gore

Među Romima vlada vrlo jako uverenje da su uvek izloženi diskriminaciji kada traže posao. U istraživanju koje je podržala Evropska Unija, a koje je nedavno sproveo u Centralnoj i Jugoistočnoj Evropi *Evropski centar za prava Roma*, došlo se do zaključka da se „na diskriminaciju nailazi na svakom koraku tržišta rada te da se ionako vrlo ozbiljne prepreke koje već postoje, a koje zaprečavaju dolazak do zaposlenja mnogim Romima, još više povećavaju zbog predrasuda i stavova da je nezaposlenost i besposlenost situacija koju je većina Roma, ako ne i svi, sama bira i da su oni oduvek zadovoljni takvim stanjem stvari“.⁴²

„Firme koje nude poslove nikada ne objavljuju obaveštenje tipa ‘Ne želimo Cigane’, ali čim se pojaviš, više nemaš nikakve šanse... Diskriminacija je vrlo perfidna – ne možeš da je dokažeš. Nikad ti ne kažu: ‘Ti si Ciganin – gubi se!’ Svi su ljubazni, ali te nikad ne pozovu da dođeš na posao.“

Rom iz Vidina, Bugarska⁴³

Stereotipi koji se vezuju za Rome svakako najteže pogađaju decu. Ona rastu u zajednicama i porodicama čija je stopa nezaposlenosti velika i gde njihovi roditelji dobijaju minimalnu nadoknadu za svoj rad. Posledica toga nije samo da deca rastu u oskudici svake vrste i ekonomskoj nesigurnosti, nego nizak položaj roditelja ugrožava samopoštovanje i samopouzdanje dece i njihove odnose sa drugom decom i širom zajednicom. Jedna od posledica takvog ponašanja jeste i maltretiranje dece u školi, što je veoma rasprostranjeno i zbog čega ona često napuštaju školovanje.

3.1.5 Nedovoljno mogućnosti za romske žene

Mogućnosti za zapošljavanje romskih žena su još manje od onih koje se ukazuju muškarcima. Istraživanje je pokazalo da se zaposlenost žena kreće od 17% (Crna Gora) do 34% (Rumunija). Tačan procenat za Kosovo ne postoji, ali se može pretpostaviti da je minimalan zato što je u tom entitetu procenat nezaposlenih žena najveći u regionu (24% zaposlenih).⁴⁴ Na Kosovu, žene u ruralnim područjima, Romkinje i žene među interno raseljenim licima često drže zatvorene u kućama pre nego što ih udaju, sa navršениh 15 ili 16 godina, kako bi ih pripremili za buduće poslove u domaćinstvu.

Velika nezaposlenost među romskim ženama u najtešnjoj je vezi sa njihovim slabim obrazovanjem i poznavanjem veština te sa društvenom diskriminacijom. Mada nije sprovedeno posebno istraživanje na tu temu, postoje dokazi koji ukazuju da se romskim ženama vrlo često uskraćuju poslovi zbog

postojanja predrasuda i diskriminacije. Studije iz Srbije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine, na primer, pokazuju da potencijalni poslodavci sasvim otvoreno odbijaju romske žene za poslove u ugostiteljstvu jer tvrde da njihove mušterije ne bi želele da ih uslužuju Romkinje za koje većina stanovništva veruje da nisu uredne.⁴⁵ Svuda u regionu postoji otpor prema zapošljavanju mladih Romkinja i zbog verovatnoće da će prerano zatrudneti.

Ukoliko i imaju posao, romske žene rade u „sivoj“ ekonomiji, radeći za svoje muževe. Romska zajednica i porodica još uvek preuzimaju ulogu zaštite žena, čime se jasno pokazuje nesigurnost i nepoverenje prema policiji i zvaničnim autoritetima koji bi trebali da ih štite. To je deo svakodnevne realnosti u kojoj romska deca odrastaju. Životi žena i devojčica još uvek su uslovljeni nepoštovanjem i rizikom od zlostavljanja što utiče na mogućnosti koje im se pružaju i na njihove šanse u životu.

3.1.6 Socijalna pomoć

Sve države/entiteti koje su obuhvaćene ovom studijom imaju dugoročno iskustvo sa obezbeđivanjem socijalnih davanja. Deo bruto nacionalnog dohotka koji se odvaja za socijalnu zaštitu kreće se od 5,8% na Kosovu do 19% u BJR Makedoniji, a u BJR Makedoniji, Srbiji i Crnoj Gori to se kreće oko polovine ukupnih javnih davanja.⁴⁶ Kosovo ima najmanje darežljiv sistem socijalne zaštite jer ne pomaže nezaposlene niti daje dečije dodatke, ali uprkos tome ima najvišu stopu siromaštva i nezaposlenosti.⁴⁷

Najveći deo socijalnih davanja u regionu odlazi na penzije, a ne deci ili dečijoj

Država/entitet	Socijalna zaštita u % bruto nacionalnog dohotka
Bosna i Hercegovina	17%
Bugarska	13%
Kosovo	5,8%
BJR Makedonija	19%
Rumunija	10%

Izvor: Svetska banka

10 Socijalna zaštita

zaštiti. Države, takođe, obezbeđuju neku vrstu nadoknade prihoda; u nekim državama namenska socijalna davanja su dobro usmerena, dok je u drugim sistem sasvim neefikasan i samo delimično pomaže najsiromašnije u društvu. U Bosni i Hercegovini samo 4% siromašnih dobija namensku finansijsku pomoć.⁴⁸ U Srbiji, tek 4% siromašnih dobija socijalnu pomoć (odnosno materijalna pomoć porodicama),⁴⁹ dok je u Crnoj Gori sistem socijalne pomoći (porodična materijalna podrška) mnogo efikasniji.⁵⁰ U Albaniji, 25% siromašnih i 31% onih koji žive u ekstremnom siromaštvu dobijaju materijalnu pomoć (Ndhme Ekonomike),⁵¹ a u Bugarskoj 28,5% dobija garantovanu minimalnu nadoknadu.⁵² U Rumuniji, 36% Roma koji žive u ekstremnom siromaštvu dobija, takođe, minimalnu garantovanu pomoć.⁵³ Osim toga, nivo socijalne pomoći je prilično nizak, a u nekim zemljama (Rumunija i Bosna i Hercegovina) ona nije usklađivana sa inflacijom.

„Mi smo uvek kao na ivici noža kada je finansiranje u pitanju ... Mi po pravilu uvek dobijemo manje novca nego što tražimo...i to važi u svim mestima.“

Tirgu Mures, zaposlen u Odseku za socijalnu pomoć, Rumunija⁵⁴

„Samo onda kada dobiju socijalnu pomoć, oni (Romi) imaju nešto novca. Da nije te pomoći ... nek' nam se bog smiluje.“

Rom iz Alunisa, Rumunija⁵⁵

pomoći. Tek poneko od Roma stekne uslove za primanje penzije, a većina zavisi od socijalne pomoći. Veći broj dece po porodici znači siromašniju porodicu, a samim tim i veću potrebu za dečijim dodatkom. Nedostatak informacija, komplikovane procedure prijavljivanja, neregistrovanje Roma, nepouzdanost socijalnih primanja, restriktivni kriterijumi kvalifikovanja za socijalnu pomoć te „neformalnost“ u kojoj Romi i njihove zajednice žive imaju za posledicu to da su oni, nezavisno od siromaštva, u najvećoj meri isključeni iz sistema socijalne pomoći.

„Mi niti primamo socijalnu pomoć niti bilo šta drugo. Ne daju nam socijalnu pomoć zato što to ne žele.“

Rom iz BJR Makedonije⁵⁷

„Mi se hranimo onim što nađemo u smeću. Skupljamo prazne boce i prodajemo ih. Niko iz našeg komšiluka ne dobija socijalnu pomoć. Kažu nam da nemaju odakle.“

Romkinja iz Rumunije⁵⁸

Širom regiona vrlo je rasprostranjen stav, a to važi i za neke državne zvaničnike, da Romi žele da žive od socijalne pomoći radije nego da sami zarađuju.

„Njih nije sramota da mole, da traže pomoć od države. Oni bi morali da shvate da neki ljudi rade do iscrpljenosti za novac koji oni dobijaju, a da zauzvrat ne moraju da rade.“

Lokalni zvaničnik, Srbija⁵⁹

Ovakvo gledanje na stvari prebacuje odgovornost za siromaštvo, glad, minimalna životna očekivanja i socijalnu isključenost na Rome same. Ovakav stav – okrivljivanje žrtve – vrlo je uobičajen, što ukazuje na nedostatak odgovornosti i na nepoštovanje prava dece od strane zvaničnog službenika čija je dužnost da ta prava štiti.

Rome posebno pogađaju siromaštvo i nezaposlenost, a oni su posledica

Nedostatak informacija, komplikovane procedure prijavljivanja, neregistrovanje Roma, nepouzdanost socijalnih primanja

Istraživanje vezano za siromašna domaćinstva u Srbiji pokazalo je da 30% njih nikada nije ni čulo za materijalnu pomoć porodicama.⁵⁶ Mnogi siromašni, romske porodice posebno, takođe trpe zbog limitiranih sredstava u sistemu socijalnih davanja. U siromašnim oblastima gde je potreba za socijalnom pomoći veća, nadoknada se često daje u naturi ili sa zakašnjenjem, što navodi vlasti da još više ograničavaju broj korisnika.

Za romske porodice nedostaju podaci koji se tiču primanja po osnovu socijalne

njihove socijalne isključenosti koja se prenosi sa generaciju na generaciju. Premda u zemljama koje su bile predmet ove studije ima pozitivnih primera, u najvećem broju slučajeva sistemi socijalne pomoći i zaštite nisu u stanju da premoste ekonomske barijere za siromašne ljude i Rome. Čini se da oni teže ka tome da uskraćuju pomoć onima kojima je najpotrebnija.

3.2 Stanovanje i segregacija

Najopipljiviji znaci siromaštva i isključenosti koji pogađaju hiljade ljudi u regionu jesu sasvim oskudni uslovi stanovanja. U postkomunističkom periodu, opšte osiromašenje i smanjivanje državnih kapaciteta još više je podriilo sposobnost siromašnih porodica da nabave ili održe u funkciji sve ono što je potrebno za domaćinstvo. Štaviše, rat u bivšoj Jugoslaviji tokom devedesetih godina doveo je do uništavanja imovine i raseljavanja preko milion ljudi, od kojih mnogi više nisu mogli da se vrate u svoje domove. Sirotinjsko domaćinstvo je, po definiciji, ono koje je mnogočlano i nema osnovne sanitarne uslove, a u Srbiji i Crnoj Gori je oko 10-15% takvih⁶⁰, u Bosni i Hercegovini 11%⁶¹, a u BJR Makedoniji 7%.⁶² U Albaniji, manje od jedne trećine siromašnih domaćinstava ima tekuću

vodu,⁶³ dok je u Rumuniji ima tek nešto manje od polovine.⁶⁴

Romi su daleko najzastupljeniji među onima u regionu koji žive u dubokoj deprivaciji. Negativni efekti oskudnih domaćinstava i loše infrastrukture umnožavaju se usled rezidentalne segregacije koju je ostavila u nasleđe vekovna marginalizacija kao karakteristična odlika koja se vezuje za Rome i u regionu i u ostatku Evrope. Neadekvatni uslovi života i segregacija višestruko umanjuju mogućnosti Roma da nađu posao i dobiju zaštitu od strane javnih službi, ugrožavaju im zdravlje i odvajaju ih od ostatka populacije. Gledano iz istorijske i sadašnje perspektive, socijalna izolacija je glavni faktor održavanja predrasuda i diskriminacije koji naročito teško padaju deci i ženama.

„Oni žive u siromaštvu i niko ne pokazuje razumevanje za njih. Nemaју posao zato što niko neće da ih zaposli, neobrazovani su, nemaju vodu, struju, zavise od socijalne pomoći i svi ih mrze.“

Učitelj iz Srbije⁶⁵

Nedovoljni uslovi za život i segregacija

3.2.1 Romska naselja*

●
Žitelji sirotinjskih naselja trpe zbog zakonske nesigurnosti, a često nemaju ni vlasnička prava; oni ne mogu da registruju svoje domove na stalnoj adresi. Iz toga proizilazi činjenica da se mnoga deca ne pozivaju na polazak u školu kada za to dođe vreme, a nisu zavedena ni u zdravstvenim službama.

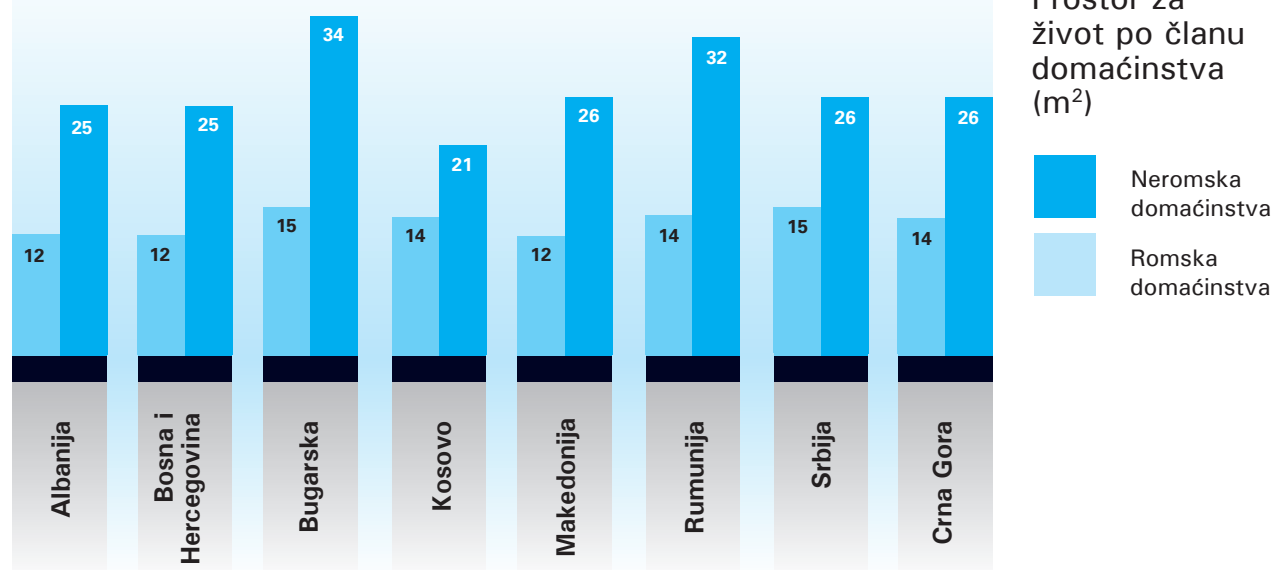
Procenjuje se da u Srbiji ima oko šest stotina romskih naselja, od kojih se polovina svrstava u nehigijenske slamove.⁶⁶ U Rumuniji, jedna trećina Roma (29%) živi u kompaktnim, homogenim zajednicama.⁶⁷ U Bugarskoj, naselja nalik na geta postoje i u urbanim i u seoskim sredinama.⁶⁸ U Crnoj Gori, najveći broj Roma, Aškalija i Egipćana živi u etnički homogenim naseljima, od čega oko polovina njih (47,6%) boravi u improvizovanim domaćinstvima⁶⁹, dok u Beogradu od 9000 ljudi koji žive u 41 registrovanom naselju oko dve trećine jesu Romi.⁷⁰ U BJR Makedoniji, preko četvrt miliona ljudi živi u stotinak sirotinjskih naselja, a to je broj koji čini jednu petinu ukupne gradske populacije u zemlji. U BJR Makedoniji nalazi se i najveće romsko naselje na svetu, Šuto Orizari. Ono je dom za 70.000 ljudi od kojih su većina Romi. Šuto Orizari je pravi grad sa svojim sopstvenim pravilima i relativno dobrom infrastrukturom. Ipak, 28% populacije i dalje živi u improvizovanim domovima.⁷¹

(* Romska naselja podeljena su u četiri grupe: slamovi – naselja ekstremne bede; partaje – ruralna naselja u gradu;

siromašno selo ili zaselak; novije gradsko-prigradsko naselje)

Žitelji sirotinjskih slamova trpe zbog zakonske nesigurnosti, a često nemaju ni vlasnička prava; oni ne mogu da registruju svoje domove na stalnoj adresi. U BJR Makedoniji četvrtina domova u sirotinjskim naseljima nije zakonski registrovana, a stanovnike uglavnom čine Romi i albanska etnička manjina.⁷² Istraživanje iz 2003. godine u Srbiji pokazalo je da preko 60% Roma živi u sirotinjskim naseljima u Beogradu i da nisu u mogućnosti da registruju svoje mesto boravaka.⁷³ Iz toga proizilazi i činjenica da se mnoga deca ne pozivaju na polazak u školu kada za to dođe vreme, a nisu evidentirana ni u zdravstvenim službama. Vrlo često se dešava i da oni koji žive u sirotinjskim naseljima ne ulaze ni u statistike ni u vladine ili socijalne studije.⁷⁴ Ovo praktično znači da su oni nevidljivi, pa informacije o njihovom postojanju – da i ne spominjemo njihove potrebe i okolnosti u kojima žive – nisu na raspolaganju administraciji i političkim planerima, a upravo na tim podacima trebalo bi projektovati službe koje obuhvataju veći broj ljudi i razvijaju odgovarajuće programe.

Izvor: UNDP⁸⁸

11

Prostor za život po članu domaćinstva (m²)

■ Neromska domaćinstva
■ Romska domaćinstva

3.2.2 Uslovi za život

Mnogi Romi žive u kućama ili naseljima koja imaju lošu infrastrukturu. Za jednu četvrtinu Roma u regionu procenjeno je da živi u trošnim kućama ili straćarama, u poređenju sa samo 3% neroma. Više od polovine romskih domova (55%) nije priključeno na kanalizacioni sistem, a približno dve trećine (61%) nema toalet ili kupatilo u kući (66%).⁷⁵

Siromaštvo i diskriminacija su toliki da su neki Romi prisiljeni da žive u izuzetno zagađenoj sredini. Na Kosovu, u tri kampa za interno raseljena lica u Mitovici i Obiliću, u krvi romske dece otkriven je povišen nivo olova. U naselju Lovanja, u Crnoj Gori, devedesetoro Roma živi na obodu opštinske deponije, bez asfaltiranih puteva do naselja ili u njemu, uz stalnu opasnost od poplave. Nema tekuće vode, a najbliži medicinski centar je udaljen 8 kilometara.⁷⁶ U istraživanju Svetske banke zabeleženo je i to da su na celoj teritoriji deca Roma, Aškalijska i Egipćana „disproporcionalno izložena vrlo nebezbednim životnim uslovima“ i zagađenju.⁷⁷

„Mi živimo ovde godinama, bez vode i kanalizacije ili bilo čega drugog. Ulice nisu asfaltirane. Za to su krive vlasti.“

Rom iz BJR Makedonije⁷⁸

Milenijumski cilj broj 7 traži od država da „značajno poboljšaju uslove života u sirotinjskim naseljima“ i da „za polovinu smanje broj ljudi koji nemaju odgovarajući pristup čistoj pijaćoj vodi“.

U Srbiji, 35% registrovanih romskih naselja nema vodovodni sistem, dok se u Crnoj Gori taj broj penje i na 75%. U Rumuniji, oko 70% romskih domaćinstava nema snabdevanje vodom, a u Bugarskoj se taj broj kreće oko 50%. U studiji o Romima koji žive u bosanskom kantonu Zenica navodi se da njih 17% nema tekuću vodu.⁷⁹ Dok u Rumuniji i Bugarskoj skoro svi imaju struju, preko 5% romskih domova u Rumuniji i 12% u Bugarskoj nije priključeno na sistem. U Srbiji je procenjeno da oko 10% romskih domaćinstava nema struju; istraživanjem obavljenim u mestu Ciljuge, u Bosni i Hercegovini, utvrđeno je da 40-50% romskih porodica nije priključeno na električnu mrežu.⁸⁰

Uslovi za život naročito su teški na Kosovu, gde je oko 130.000 domova uništeno tokom konflikta 1999. godine, a oko 60.000 je kasnije obnovljeno. Samo 28% domaćinstava na celoj teritoriji priključeno je na kanalizacioni sistem, dok organizovanog sistema odlaganja smeća skoro da nema. Rizici po zdravlje koje izazivaju ovako neadekvatna infrastruktura i sistem javnih usluga još više se povećavaju zagađivanjem životne sredine koja već „predstavlja izuzetnu opasnost po zdravlje na Kosovu“.⁸¹

Na Kosovu, u tri kampa za interno raseljena lica u Mitovici i Obiliću, u krvi romske dece otkriven je povišen nivo olova.

„Mi nemamo kanalizacioni sistem i niko ne odnosi smeće... (tu je) veliki rizik od izbijanja epidemija, a za decu je posebno opasno.“

Rom iz Đakovice, Kosovo⁸²

3.2.3 Prenaseljenost

Još jedan od aspekata oskudice u domaćinstvima je prenaseljenost; širom regiona siromašni ljudi imaju manje ličnog prostora u odnosu na druge:

- U Albaniji, u prosečnom siromašnom domaćinstvu je 5,7 osoba naspram nacionalnog proseka od 4,3.⁸³
- U BJR Makedoniji, 5,8 osoba čini sirotinjsko domaćinstvo naspram nacionalnog proseka od 3,8 osoba. Takođe, prosečno svaka osoba ima 14 m² što predstavlja dve trećine nacionalnog proseka.⁸⁴
- U Rumuniji, 30% siromašnih živi u pretrpanim domovima.⁸⁵
- Na Kosovu, u skoro 25% od ukupnog broja domova prosečno troje ljudi deli jednu sobu.⁸⁶
- U Bosni i Hercegovini, u 60% domova prosečno bar dvoje ljudi deli jednu sobu.⁸⁷

UNDP, u komparativnoj analitičkoj studiji okolinosti u kojima žive Romi i neromi, navodi da u romskim domaćinstvima uvek postoji nedostatak životnog prostora. Prosečno, romska domaćinstva imaju upola manje prostora po osobi nego neromi iz neposrednog okruženja.

Smanjenje oskudice u domaćinstvima i borba protiv rezidentalne segregacije prioritetni su zadaci *Dekade inkluzije Roma*. Svaka od pet država koje su obuhvaćene ovom studijom i koje učestvuju u akciji *Dekada Roma* obavezala se da revidira zakonsku regulativu i obezbedi primenu nacionalnih standarda, uključujući tu i napore za razrešenje problema legalizacije romskih naselja i domaćinstava.

BJR Makedonija nastoji da realizuje specifičan plan urbanog razvoja za mesta gde Romi žive. Rumunija ima cilj da poboljša uslove života u 10% romskih domaćinstava godišnje, do isteka Dekade. U Srbiji je postavljen cilj da se

raseli 15 slamova, a da se u 80 naselja obezbedi osnovna infrastruktura, da se renovira 4000 kuća i izgradi dodatnih 3600 kuća za Rome. Gledajući na raspon problema o kojima je do sada bilo reči, svi su izgledi da će uprkos svemu mnoge romske porodice ipak ostati u velikom siromaštvu i izolaciji. Romska populacija raste velikom brzinom. Ukoliko se uzroci socijalne isključenosti ne identifikuju jasno i ukoliko se sa njima ne suoči na odgovarajući način te savladaju postojeće barijere i otvore ekonomske i socijalne mogućnosti za siromašne, posebno Rome, neće se iznaći održivo, dugoročno rešenje.

3.3 Zdravlje

Siromaštvo, diskriminacija i loši uslovi za život od samog detinjstva znače da je zdravstveno stanje većine odraslih Roma znatno slabije od nacionalnih proseka. Zvanični podaci o morbiditetu i mortalitetu ne prikupljaju se po etnicitetu, a postoji veoma malo istraživanja koja bi mogla da daju preciznu sliku o zdravlju Roma na nacionalnom nivou, pa nisu moguća ni poređenja na međudržavnom nivou.

„Osnovni problem pri implementaciji ovog programa (za poboljšanje zdravlja Roma) jeste nepostojanje podataka o pružanju zdravstvenih usluga u području gde se promocija vrši“ kao i to što „očigledno nema podataka o zdravstvenom stanju Roma“.

Plan akcije za Dekadu inkluzije Roma 2005-2015. u Crnoj Gori

Kako bi se nadoknadio nedostatak podataka, u nekim državama su osmišljene metode uz pomoć kojih bi trebalo da se dobiju informacije o zdravstvenom stanju Roma i o tome kako oni koriste službe zdravstvenu zaštitu. Romske zajednice i zdravstveni medijatori zajednički prate implementaciju određenih programa. U Bugarskoj će se, na primer, obaviti istraživanje zdravstvenog stanja u romskim zajednicama, dok će u Crnoj Gori biti formirani tim za nadzor u okviru Instituta za zdravlje u kome će biti i predstavnici Roma. Zdravstveni

U prosečnom romskom domaćinstvu svaka osoba ima upola manje prostora nego neromi iz neposrednog okruženja.

medijatori za Rome, koji blisko sarađuju sa službama primarne zaštite, biće vrlo značajni izvori informacija u Rumuniji; u Srbiji, Ministarstvo zdravlja će biti zaduženo za programe namenjene Romima zajedno sa Komitetom za zdravlje Roma u Centru za prava manjina i drugim nevladinim organizacijama.

uglavnom svele na manje od 5% bruto nacionalnog dohotka. Neformalna plaćanja takođe su uobičajena u regionu te nameću neproporcionalno opterećenje siromašnima kao što i povećavaju verovatnoću da će siromašniji dobijati slabije zdravstvene usluge. Povrh svega, tu su i visoke cene lekova.

Tokom devedesetih godina, širom regiona počeli su da se primenjuju različiti sistemi zdravstvenog osiguranja. Ovi sistemi finansirani

3.3.1 Pristup službama zdravstvene zaštite

Država/entitet	Javni rashodi (2003)	Privatna potrošnja (2002)
Albanija	2,1%	3,7%
Bosna i Hercegovina	3,1%	4,6%
Bugarska	2,9%	3,4%
BJR Makedonija	5,1%	2-3% ⁸⁹
Rumunija	1,9%	2,1%
Srbija i Crna Gora	7% (2001)	2-4% (2001 ⁹⁰)

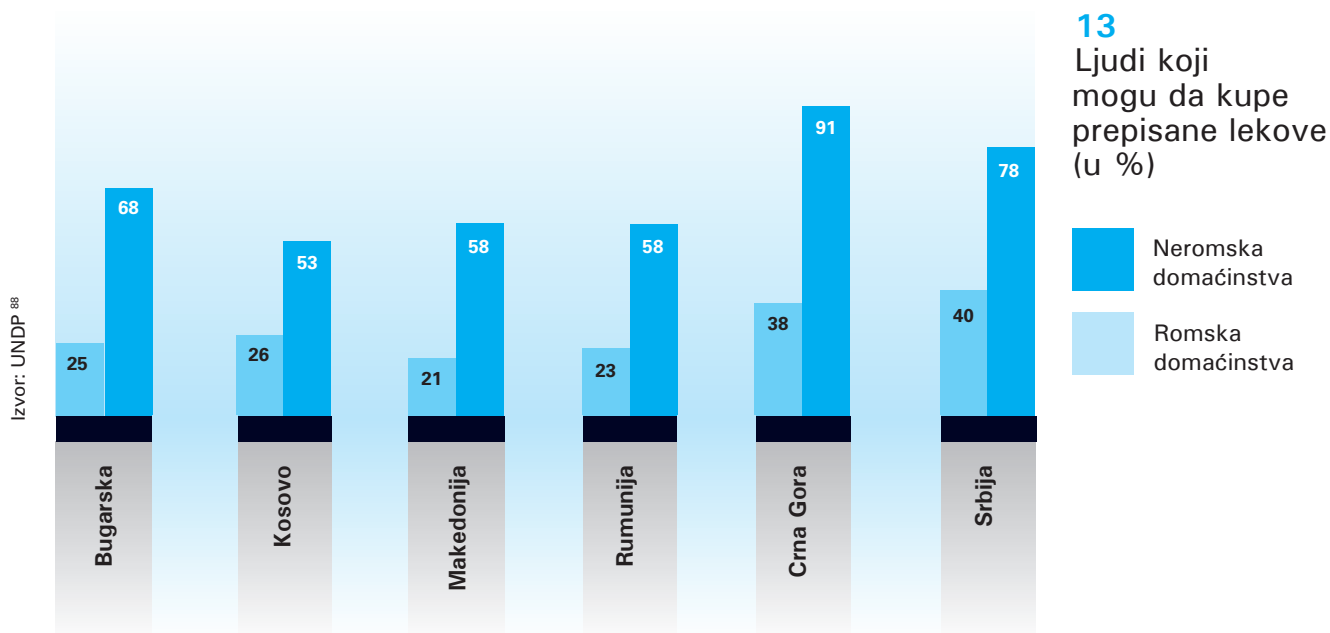
Izvor: UNDP; Svetska banka

Poslednjih godina kvalitetna zdravstvena nega sve teže stiže do siromašnih i socijalno isključenih. Širom regiona znatno su umanjeni javni rashodi za zdravstvo. Pritisak na nacionalne budžete rezultirao je time da su države/entiteti javne rashode za zdravstvo

su prvenstveno izdvajanjem iz ličnih dohodaka zaposlenih, dok su zdravstveni troškovi nezaposlenih i dece plaćani iz nacionalnih ili lokalnih budžeta. Obim obuhvata zdravstvenim osiguranjem u regionu varira; u Albaniji⁹¹ je njime obuhvaćeno samo 39% stanovništva,

12
Rashodi za zdravstvo u % od bruto nacionalnog dohotka (2003)

Obim obuhvata zdravstvenim osiguranjem u regionu varira; u Albaniji je njime obuhvaćeno samo 39% stanovništva, a u Rumuniji čak 75%.

13
Ljudi koji mogu da kupe prepisane lekove (u %)

Neromska domaćinstva

Romska domaćinstva

U Bugarskoj, Ministarstvo zdravlja planira da poveća broj centara primarne zdravstvene nege u mestima gde živi mnogo Roma, da oformi mobilne timove koji bi promovisali preventivnu zdravstvenu zaštitu i da uspostavi mrežu zdravstvenih medijatora za Rome kako bi se povezale zajednice i zdravstvene službe. U BJR Makedoniji postoje planovi da se otvori 20 zdravstvenih klinika u oblastima gde žive Romi i da se u njima zaposli oko 500 romskih zdravstvenih radnika.

a u Rumuniji čak 75%.⁹² Ljudi bez formalnog zaposlenja najčešće nemaju ni zdravstveno osiguranje, pa se suočavaju sa velikim problemima kada treba pokriti troškove ili kada se treba izboriti sa složenim mehanizmom dobijanja osiguranja. Još jedan faktor koji doprinosi izuzimanju romskih zajednica iz zdravstvene zaštite jeste nepostojanje zvanične dokumentacije o identitetu ili boravištu. Pred kraj 2001. godine, više od polovine Roma u Srbiji nije imalo krštenicu ili neki drugi dokument kojim se dokazuje državljanstvo. Jedna trećina njih nije imala zdravstvenu knjižicu.⁹³

U čitavom regionu za siromašnija domaćinstva postoji manja verovatnoća da imaju osiguranje. U Bosni i Hercegovini, iako skoro 80% ukupne populacije ima zdravstveno osiguranje, više od jedne trećine siromašnih ga nema (a 30% od te trećine jesu deca).⁹⁴ U Rumuniji, svega 64% seoskog stanovništva ima zdravstveno osiguranje, a od tog broja 57% njih su ljudi sa najnižim obrazovanjem.⁹⁵

Istraživanjem koje je sprovedeno među Romkinjama u Zenici, u Bosni Hercegovini, utvrđeno je da polovina njih nema zdravstveno osiguranje.⁹⁶ U Rumuniji je procenjeno da samo jedna trećina Roma (34%) ima osiguranje,

a kao najčešći razlog navodi se cena osiguranja.⁹⁷

Planom zdravstvenog osiguranja pokriveni su izdaci za neke lekove, ali u svim državama regiona značajan deo troškova pada na osobu kojoj su lekovi prepisani. Podaci iz izveštaja o domaćinstvima ukazuju na to da svega 20% i 40% romskih domaćinstava može sebi da priušti prepisani lek. U Bugarskoj, Ministarstvo zdravlja planira da poveća broj centara primarne zdravstvene nege u mestima gde živi mnogo Roma, da oformi mobilne timove koji bi promovisali preventivnu zdravstvenu zaštitu i da uspostavi mrežu zdravstvenih medijatora za Rome kako bi se povezale zajednice i zdravstvene službe. U BJR Makedoniji postoje planovi da se otvori 20 zdravstvenih klinika u oblastima gde žive Romi i da se u njima zaposli oko 500 romskih zdravstvenih radnika. Ukoliko su ove inicijative zaista deo sveobuhvatne strategije suočavanja sa socijalnom isključenošću i ako su zasnovane na revidiranoj i dobro usmerenoj politici, onda bi one stvarno mogle da dovedu do značajnih promena..

Uopšteno gledajući, siromašni ljudi, osim oskudnih uslova u kojima žive, imaju i lošije zdravlje od onih boljeg materijalnog stanja. To lošije opšte

zdravstveno stanje stavlja ih u delikatan položaj i u velikoj meri utiče na njihovu nesigurnost. Kada se živi u siromaštvu, gubitak prihoda zbog bolesti predstavlja ozbiljan problem zato što se ne može očekivati nadoknada na koju imaju pravo oni koji rade u formalnim sektorima. Dok su roditelji bolesni, deca moraju da preuzmu odgovornost koju bi trebalo da snose vlasti. Kada preuzmu odgovornost odraslih, to se dramatično odražava na njihovo školovanje, život i budućnost.

3.4 Obrazovanje

Kako su već dokumentovale organizacije *Spasite decu*, Svetska banka, UNDP i drugi,⁹⁸ Romi nemaju iste mogućnosti za sticanje obrazovanja kao i drugi članovi društava u kojima žive. To ograničava broj prilika koje im se ukazuju za aktivno učešće u socijalnom, ekonomskom i političkom životu i ostavlja ih izložene eksploataciji, nezaposlenosti, siromaštvu i zlostavljanju. U državama koje su obuhvaćene ovom studijom, Romi su daleko najzastupljeniji među onima koji ne poznaju ni najosnovniju pismenost.

Komparativni podaci iz pregleda koji su rađeni u regionu jasno ukazuju na to da je, u svim državama i svim starosnim grupama, stopa pismenosti

Roma uvek niža od drugih, čak i kada žive u susedstvu. Iz Tabele 14 može se videti da je stopa pismenosti kod starijih Roma niska; nadalje, može se videti i to da je, osim u Rumuniji i BJR Makedoniji, stopa pismenosti kod Roma starosti između 25 i 34 godine veća nego u grupi od 15 do 25 godina, što govori o tome da se trenutna situacija ne poboljšava. Naprotiv, dispariteti i socijalna isključenost u većini država su u porastu. Brojke kojima baratamo u ovom Izveštaju treba uzimati samo kao indikativne, budući da je statistička baza podataka o socijalno isključenoj populaciji, zbog same prirode isključenosti, vrlo skromna.

Stopa nepismenosti Romkinja konzistentno je niža od one koja se beleži kod muškaraca, a to ukazuje na problem rodne neravnopravnosti u sticanju obrazovanja. Ovakvi podaci su svakako zabrinjavajući, naročito kada se zna da je dobrobit cele porodice, a posebno dece, u tesnoj vezi sa nivoom obrazovanja njihovih majki.

Obim i veličina teškoća sa kojima se Romkinje suočavaju kako bi stekle osnovno obrazovanje ilustruju i sledeći podaci iz istraživanja:

- Anketa sprovedena 2002. godine

U većini država, Romi starosti između 25 i 34 godine imaju veću stopu pismenosti od onih starosti između 15 i 25 godina.

Stopa pismenosti Roma i neroma

Država/entitet	Starost	Neromi %	Romi, ukupno %	Romkinje %
Albanija	15-24	100	65	64
	25-34	99	75	71
	45 +	94	55	47
Bosna i Hercegovina	15-24	100	76	74
	25-34	100	79	72
	45 +	95	61	40
Bugarska	15-24	100	82	82
	25-34	100	87	84
	45 +	99	71	64
Kosovo	15-24	98	65	56
	25-34	98	76	69
	45 +	76	53	38
Crna Gora	15-24	99	73	-
	25-34	99	61	55
	45 +	99	45	33
BJR Makedonija	15-24	100	90	87
	25-34	100	87	77
	45 +	95	78	63
Rumunija	15-24	95	72	70
	25-34	97	70	67
	45 +	95	63	55
Srbija	15-24	97	90	89
	25-34	99	95	92
	45 +	98	77	68

Izvor: UNDP

među 209 romskih žena u Crnoj Gori pokazala je da je njih 86% ili sasvim nepismeno ili nije završilo osnovnu školu. Samo šest žena od svih ispitanih završilo je srednju školu.⁹⁹

- U Albaniji, jedna četvrtina žena iz zajednica Roma, Aškalija i Egipćana je sasvim nepismena, što je tri puta više od stope nepismenosti među muškarcima; one u proseku provode 5,5 godina u školi, dok je za muškarce prosek 8 godina. Skoro jedna trećina devojčica Roma, Aškalija i Egipćana (31%) osnovnoškolskog uzrasta ne pohađa osnovnu školu, u poređenju sa 19% dečaka.¹⁰⁰
- Na Kosovu, 26% žena Roma, Aškalija i Egipćana je potpuno nepismeno, što je tri puta više u odnosu prema Albancima ili šest puta više u odnosu prema ženama iz srpskih zajednica na toj teritoriji.¹⁰¹
- U izveštaju o 5000 odraslih Roma u Srbiji, iz 2003. godine, navodi se da 65,8% majki nema završenu osnovnu školu (one napuštaju školovanje uglavnom u četvrtom razredu osnovne škole), a sledećih 32% ima samo osnovnu školu.¹⁰²

Slabo obrazovanje, rano stupanje u brak te ekonomska i socijalna zavisnost romskih žena samo osnažuju njihovu diskriminaciju, a sa druge strane im ograničavaju mogućnosti donošenja odluka od životne važnosti kada su u pitanju one same ili njihova deca. Stepen uspeha dece u školi veoma zavisi od stepena obrazovanja majki.

Deca koja rastu u porodici ili zajednici gde jedva da postoji – ako uopšte postoji – priprema za sticanje formalnog obrazovanja, nisu u ravnopravnom položaju kada krenu u školu. Uz to, romska deca znaju tek za poneki uzor u svojoj porodici ili u zajednici u kojoj žive, nekog ko ima više obrazovanje ili radi kvalifikovan posao.

© UNICEF Srbija / Zoran Jovanović Mačak

3.5 Zaključak

Izopštene populacione grupe postaju žrtve začaranog kruga siromaštva, socijalne isključenosti, diskriminacije te višestruke deprivacije, pri čemu jedan problem, recimo mesto stanovanja, povlači za sobom drugi, na primer nemogućnost zaposlenja ili dobijanja zdravstvene zaštite.

Situacija u kojoj Romi žive predstavlja kombinaciju socijalne isključenosti, deprivacije i eksploatacije, što sprečava njihove šanse za napredovanje.

U ovom poglavlju pokušali smo da istražimo ekonomsko, fizičko i socijalno okruženje u kome deca odrastaju. Siromaštvo, isključenost i diskriminacija roditelja i zajednice utiču na život i razvoj dece. Romi su često eksploatisani, nemaju mogućnosti da se pogađaju o ceni kada prodaju svoju robu niti ih štite zakoni o radnim odnosima ili sistemi osiguranja. Sistem socijalne pomoći bi morao da, u saradnji sa drugim socijalnim sektorima, preuzme važnu ulogu u obezbeđivanju uslova u kojima deca i njihovi roditelji ne bi bili odvojeni od osnovnih usluga i službi. Nažalost, pomoć se loše usmerava, pa često ne stiže do onih kojima je najpotrebnija. Romi imaju najlošije zdravlje, a stepen njihove opismenjenosti daleko je ispod nacionalnog proseka. Kod vlasti, javnih službi i pojedinaca postoji veoma veliko nerazumevanje potrebe da se poštuju Romi i njihova prava.

Slabe i nesigurne zarade prisiljavaju Rome da se stalno bore za minimum novca neophodnog za hranu i osnovne potrepštine. Roditelji skoro nikad nisu u mogućnosti da odvoje vreme za svoju decu. Sve ovo, kombinovano sa niskim stepenom obrazovanja, rezultuje umanjenom sposobnošću da adekvatno stimulišu svoju decu u njihovom ranom razvoju. Teški uslovi života i stanovanja siromašne, a naročito romske populacije dodatno podrivaju situaciju u kojoj se nalaze deca i vode u još veću diskriminaciju i segregaciju.

Slabo obrazovanje, rano stupanje u brak te ekonomska i socijalna zavisnost romskih žena samo osnažuju njihovu diskriminaciju, a sa druge strane, ograničavaju im mogućnost da donose odluke od životne važnosti kada su u pitanju one same ili njihova deca.